

HELIKON

IRODALMI FOLYÓIRAT

MEGJELENIK KÉTSZER EGY HÓNAPBAN KOLOZSVÁRON
X. ÉVFOLYAM 1999. 11. (289.) SZAM — JÚNIUS 10.

ára 1500 lej

- Fodor Sándor, Kántor Lajos
Szabédi Lászlóról
- A 60 éves Lászlóffy Csabát
köszönti Szilágyi Júlia
- Veress Dániel Cs. Szabó Lászlóról
- SERÉNY MÚMIA

LÁSZLÓFFY ALADÁR

A pünkösdre bocsátott zápor

Arcomra csepp, ajkamra csepp!
Az ég jön megint közelebb.
Uram, igazold álmaim,
hogy nem volt hiába a kín.
Ígérd, hogy sorsom bábele
értelmesen bukik bele.

Jézus-galamb, Jézus-rakéta
értem indul az égi célba,
felszáll velem, sóhajok, könnyek,
bánatok terheinél könnyebb.
Imádság május-illatából
hullatja harmatát a távol.

Az ég jött megint közelebb:
arcomra csepp, ajkamra csepp...
Felszáll a pünkösdi szó-hajója:
örömből, megbánásból bója —
és minden kor hálát hebeg.
Gyógyít, hogy megrendülhetek.

Uram, tartsd még bennem a lelket,
ha lelkiismeretem felvet,
amikor bűn-aknára lépnek
körül a szerencsétlen népek.
A pünkösdre bocsátott zápor
lázat lemos, bolondot ápol.

Lelkemben galambősz Uram!
Nyugtass, hogy minden rendben van,
ígérd, hogy sorsom bábele
értelmesen bukik bele
céljaid programja szerint
s a végén üdvösséged int.

Isten radarján

Visszalépnék, javítani az átlagot,
ha tudnám, hogy épp makkhetes vagy ás vagyok.
Mit meg nem tettek Thalész, Kant és Bolyai,
hogy érthetők legyenek fajunk gondjai.
De azóta is alsók, felsők, királyok
vijjognak, mint a megrémített sirályok.
Isten radarján hol vagyunk, hol eltűnünk.
Ha eltalálunk valamit, mi lesz velünk?
E bevetéssel sárkányok és vírusok
helyett ijesztgetik maguk a városok,
Babilon, London, Sztálingrád és Piripócs...
Uram, bocsáss, nehogy most szóözönbe fojts,
ha látod, hogy mint bűnhetes vagy ás ragyog
a zöldes mindenségi fényben átlagod.

Hattyúdál

A hideg vízben hátradőlve,
a kád medrében hallgatok,
rendesen meg sem vagyok ölve —
a semmi gyöngyein habok,

csak halvány gőzöm lebeg resten,
ma, télen hidegebb az ész,
én csak a szappanom kerestem,
még tőlem függött az egész,

csak kedvem vonult el a gőzzel
az alkalmatlan test felől —
mint gumi-Senecát ma, ősszel,
egyszer majd jön Nero s megöl,

csak hírem vérzik el a vízben:
az alkalmatlan verzió,
s mint gipsz-Marat egy

Hitshcock-filmben
megmutatom, hogy halni jó,

bebizonyítom, hogy a semmi
nem folyik elég gyorsan el —
volt időm Dante, Duna lenni
s a fürdővizem énekel.

Lélek-este

Átszeli ezt a hűvös irt
valami emlék-postakürt.
Pedig ott túl a fenyvesen
már vonat zúg kegyelmesen.

Minden, a madár meg a szél
jelzi, megint közel a tél,
de téridőlen tájakon
a fül, az orr, a szem vakon

oson és biztonságosan...
Igen, már élet-este van
s bennebb egy legbelső körön
begyűlt az összes könny s öröm.

Azértsem, mégsem ébredek.
Nincs-kastélyok és volt-hegyek,
tabularásává kopott
be sem rendezett holnapok

füstölő avar-szaga jön.
Így támad fel az én erőm:
a kép, a hang, a szó, a szél
s minden érzékem élve él.

Begyűlt az összes könny s öröm,
itt viselem a bőrömön,
igen, már ÉLEK-ESTE van.
Országa vagyok. Egymagam.

SZÓCS ISTVÁN

Ámbátor erotika gyanánt...II.

Mintha fontosabb lenne a szexualitásról beszélni, mint maga az egész nemi élet. Mintha fontosabb lenne, *hogyan* beszélünk a szexualitásról — *hogyan* utalunk rá, *hogyan* említjük, s néha: *hogyan* is ábrázoljuk, — mint *hogyan* műveljük.

Az nem igaz, hogy csak a mai kor szabadszájú, illetve: mocskos szájú. Illetvebb, hogy csak a mai irodalom trágárkodik; és az sem igaz, hogy a *pornó*, illetve, a többé-kevésbé pornografikus jellegű irodalom okozza a közízlés és a köznyelv bepiszkolódását. Ocsmánykodni mindig szerettek az emberek, mondhatni, fajra, nemre, társadalmi helyzetre való különbség nélkül. (A vallást is ide akartam sorolni, de elakadtam: ismertem igazán vallásos embereket, és köztük nemcsak szektásokat, vagy nem csak szektás-szerű merevséggel viselkedőket, akik éppen vallásosságuk folytán kerültek a durva szavakhoz.)

Sőt, jelen volt a *rútalkodás* az irodalomban is, nemcsak a modern korban: a *Pantagruel* szerzőjét szokta mentségül említeni nem egy trágárkodó író. Csak-hogy ez a Rabelais volt ferences rendi, majd tudós barát, végül *meudoni* plébános, más erényei mellett a francia irodalom leg-gazdagabb szókincsű írója, és a legélvetegebbje is, "rengeteg szót használ és szavai közül nagyon sok maga is lepődve néz körül, amikor nyomtatásban látja saját magát" — írja Szerb Antal. A lényeg az: a nyelvnek és az érzékelnek a világegyeteme olyan teljességgel ábrázoltatik nála, hogy abból nyilván a zsíros, vas-kos, disznó, és közönséges szavak sem maradhattak ki. Ha kimaradtak volna, az lenne nála *kétes*...

Egy szőszegény, képzeletszegény, és erőlködve triviáliskodó szerzőnek nincs miért Rabelais-t emlegetni, mert ő éppen az ellenkezőjét teszi: míg Rabelais fölmarkolja a kert zsíros humuszát, gyeppe-fűvel, tücsökkel-bogárral-virággal, illatos szirmokkal és tekergő gilisztákkal meg, csóré csimaszokkal együtt, utóda csak a lucskos gilisztákat képes, a mennyire képes, ujjai között felmutatni; szóval más a gazdagság és más a *geil*-ség. (A németből jött szó valóban jelent gazdagságot is, a *bujaság*, a *túlzsírosság* értelmében, de ízléshiányt is. *Geil* az az ízlés, amely a kagylónak nem a gyöngyház-héját, hanem a nyálkásságát élvezi és — tálalja.)

Ugyanez a helyzet a Goethére hivatkozásokkal; ugyanis az ő

fiatalkori drámája, a *Götz von Berlichingen* áttört minden (addigi) ízlés korlátján, elhangzik benne egy durva káromkodás is, amelyet a közelmúltban, amikor egyesek még hallottak valamit Goethéről, szívesen emlegettek; noha csak ezt az egyetlen egy mondatot tudták idézni az egész életműből. (Nyald ki a s...em.)

Mégis, mondogatják, írókról nevezték el a két legalantasabb perverzítót, a szadizmust és a mazochizmust. "Marquis de Sade a bűn és a kegyetlenség apostola. Könyvei az emberi szellem legvégtetesebb dokumentumai közé tartoznak" — írja Babits, az Európai Irodalom Történetében — "Az egyéni élet kiélésének végső következtetéseit vonja le ő. A mások szenvedése nem gátlás itt többé, hanem élvezet. A mások elpusztítása öröm és hatalom! Íme a valóságos visszatérés valami ősihez. Az ember az lesz újra, ami régen volt: vadállat."

Tegyük mindehhez hozzá: Sade unalmas, rossz író; azon kívül, hogy eljut a gyönyörvagy végső konzekvenciáihoz, csakis a kimondás merészsége — és társadalmi rangja, majd bebörtönöztetése — tette annyira nevezetessé, de híjával van a legtöbb, egy írótól egyáltalán elvárható "írásművészeti" képességnek. Fő eszköze a halmozás; a borzalmak és az ízléstelenségek száma... De néhány oldal után megszűnik hatni... az ember igazán csak kíváncsiságból és nem élvezetből olvassa tovább, ha egyáltalán tovább olvassa az első oldalak után.

Egyesek szerint Sade márki nem tett mást, csak kifejtette, a végsőkéig vitte Rabelais, a *meudoni* plébános életelvét: *Fais ce que tu voudras* — tégy amit akarsz; azaz tedd meg, amit kívánsz. (Vesd össze: Ne mondj le semmiről, minden vágyad az isten szava benned!???)

A modern lélektan és elmekörtan alapján azonban már úgy tűnik, Sade márki műveinek kiindulópontja nem a rabelais-i eszmemenet folytatása, hanem idült, kínzó székrekedése volt; esetleg valamelyik felmenőjének vérbaja is.

A trágárkodó, azaz pornó szövegek végül is két kategóriába oszthatók: az egyik, amely teljesen személytelen, elvonatkoztatott szerzője alkatától és pusztán a megrendelőhöz igazodik: ennyi és annyi disznóságot kell felhalmozni, ilyen-olyan rendezésben, ilyen-olyan felállításban szex-műveleteket kell leírni, minél közönségesebben, mert ar-

ra irányul — állítólag — a tömeges kereslet. Ezzel a műfajjal az irodalomnak érintőlegesen sem kell foglalkoznia. A másik kategória viszont legalább szándékában irodalmi becsvágyú és az írói-költői erények közül legalábbis egyet: — erős szubjektivitást — tartalmaz: én, én, én! Mindég van benne egy drámai mozzanat, az nevezetesen, hogy az író — szerepel; és elvárja a megbámulást, ha már szerepet játszik: hogy *milyen* merész, *milyen* elfogulatlan, *mennyire* tapasztalt, bennfentes, *milyen* otthonosan bejáratos a gyönyörök kertjébe, azaz — *mennyire* felnőtt! Milyen jól áll a szájában a cigaretta és — egyéb...

Am, mivel nem az ábrázolás mélysége, színe, ereje, újszerűsége, hanem csakis a kimondás merészsége, tehát egy verbális eredmény — a cél, felmerül egy olyan mozzanat, amely sajnálatosan összeköti a kereskedelmi bordély-pornográfiát bizonyos írói "vállalkozással". Ez sajnos éppen — a patológikus mozzanat.

A *koprolallia* — a beteges kényszer, hogy trágár szavakat minél gyakrabban kimondjunk, ismételjünk — idegzavar tünete; sőt, sajnos, gyakran az elmekörtan hatáskörébe tartozik. Az embernek az a képessége, hogy vágyain, indulatain, ösztönein és egyáltalán: saját magán uralkodjék, úgy tűnik, a homloki agylebeny központi tekervényében lakozik. (Gyrus centralis anterior). Ennek a *sérülése* meglepő tüneteket produkál: a beteg mindenekelőtt *szemérmelenné* válik; gyakran csak szóban; ennek következménye a szennyes szószátyárkodás; de igen gyakori lesz a szexuális agresszivitás is, a gátlástalan közeledés a megkívánt személyhez. A homloki lebeny sérülését okozhatja fejlődési rendellenesség, szűk koponyatér fogat, vagy mechanikai eredetű sérülés, leggyakrabban pedig kórokozó, pl. a *spirocheta pallida* roncsolásai; még akkor is, ha az illető apja, nagyapja, sőt dédapja szenvedett vérbajos fertőzést.

Ami a szadizmust illeti, vagyis azt az érzelmi beállítottságot, hogy mások kínzásában, gyöttrésében, vagy legalábbis megalázásában lel élvezetet s leginkább a nemi élvezettel szereti ezt összekapcsolni, szintén kapcsolatban van a "kopro-" körével. Akármilyen legyen a véleményünk Freud mélylélektanáról, vagy olyan tanítványairól, mint Ferenczi Sándor, egy dologban cáfolhatatlanul igazuk van: minden szadista beállítottságban vagy vágyképzetben szerepet játszik az *anális* mozzanat, azaz érzelmi dinamikája — amely ösz-

tönösnek tűnik — *anális regresszióból* nyeri, magyarul: minden szadizmus kapcsolatban van a végbél régiójával: a szadisták általában hajlamosak az idült székrekedésre, méghozzá, úgy tűnik, Freud szerint, nem emésztés-fiziológiai, hanem emésztés-pszichológiai, okokból éppenúgy, mint a betegesen fukar, fősvény személyeknek; a széket visszatartása maga okoz "lelki" élvezetet nekik; nem hiába mondja a nép — hivatkoznak rá a pszichanalitikusok —, hogy a fősvény ember koprofág, azaz: szarevő.

Mint ahogy idetartozik az az érzékelés-lélektani érdekesség is, hogy a szadisták és a fősvények kedvenc színe a barna, és a cézaromániasóké is; és az is egybevág, hogy a homloki agylebeny károsodása nemcsak szexuális gátlástalanságot, hanem korlátozhatatlan hatalomvágyat is előidézhet, egészen a hatalmi tébolyig.

Sade márkinál nyilván mind a két tényezővel, az *anális regresszió* szakadatlan állapotával és a vérbajos ősök okozta agykárosodással is számolni lehet, persze, nem tagadva meg tőle a már valóban sántai elfogulatlanságát, képességét sem.

A másik fő — és divatos — perverzió, azaz érzelmi elferdülés, a mazochizmus, eredetánát tekintve hol bonyolultabb — amikor társaslélektani okok, illetve a kompenzatorikus — másodlagos — jellem működéséről van szó, hol még egyszerűbb, amikor az okok között gyakran egy gyerekkori ekcémát, azaz kínos kiütésekkel járó bőrbajt lehet főhelyen kimutatni... Holott a mazochizmus a legbonyolultabb lelki jelenség a valamennyi szexuális jellegű zavar közül.

Szerint tanulságos, hogy az az író, Sacher Masoch, akiről e lelki zavart elnevezték: szóhasználatában, egyáltalán ábrázolásaiban a szentimentalizmus legilletémesebb szerzői közé tartozik.

(Folytatjuk)

Levél az időről és a hűségéről Lászlóffy Csabának hatvanadik születésnapjára

Kedves Csaba!

Tudtam. Már jó ideje tudom, hogy elkövetkezik ez a nap, ez a pillanat: átléped te is a küszöböt, amelyen így vagy úgy, jól-rosszul átbukdácsoltunk már többen azok közül, akiket összeköt valami, az idő, melyet nem mi választottunk, és a hűség, amelyet legjobb perceinkben csakazértis vállalunk, sorsunkba sűrítve végleges nyugalomú halottaink sorsát, miközben mi még nyugtalankodunk, s Te Csaba, éppen Te vagy mindnyájunk közül a legnyughatatlanabb.

Ezért talán jobb is, hogy írásban köszöntelek, nem élőszóval e komoly ünnepi percen, amelyet — tudod, ugye? — csak humorral lehet elviselni. Így aztán elősorolhatok emléket, dicséretet, tünődést, vitát negyvennél több esztendő közös hozadékából, anélkül, hogy tartanom kéne a pillanattól, amikor mondani-valóstól, mindenestől elsöpör a Te mondanivalód. Még végig sem gondoltam azt, amiről szólnék, s belőled már sístereg a válasz, adat, érv, indulat, emlék, jóslat, vád, gond, elismerés, szónoki kérdés, lírai túlzás, drámai feszültség, prózai felsorolás, logikai következtetés, vitézi tettekreklés, bírói ítélet, etikai parancs jó és rossz, jók és rosszak megkülönböztetésére. Mert engesztelhetetlenül szigorú vagy.

Egyike vagy a kevés igazán jószívű embernek, akit ismerek. A kevesek egyike, akik nem csak szóban szolidárisak. Túláradoan toleráns vagy, Te toporzékolón türelmetlen ember, azok iránt, akik egyáltalán nem toleránsak. Tudom, milyen sebezhető vagy. Azt nem tudom: ismersze-e félelmet egyáltalán? Ismersz-e lehetetlent? Barátságunk első negyven évében nem tudtam eldönteni. Talán majd ezután.

Csak azt ne kérdezd most szemrehányó tekintettel, beszédes gesztusokkal, utánozhatatlan mimikával, hogy miért nem a LÉNYEGRŐL beszélek éppen most — a műről, melyen fáradhatatlanul munkálkods, azzal a kitarító felelősségtudattal, mellyel a végére jársz mindennek, amibe belekezel, mindennek, ami igazán fontos: mívés verseidről, az epikai frissességed forrásairól, színpadi világod kiteljesedéséről — hiszen végig a lényegről beszéltem, arról szolt ez a mélységesen magántermészetű nyílt levél, hogy egyéni vonásaid ott vannak minden sorodban, személyiségedből levezethető minden, amit írtál és írni fogsz; abból, amilyen vagy, jellemedből és indítékaidból következik, hogy miként élsz ezért a népért, ebben az irodalomban.

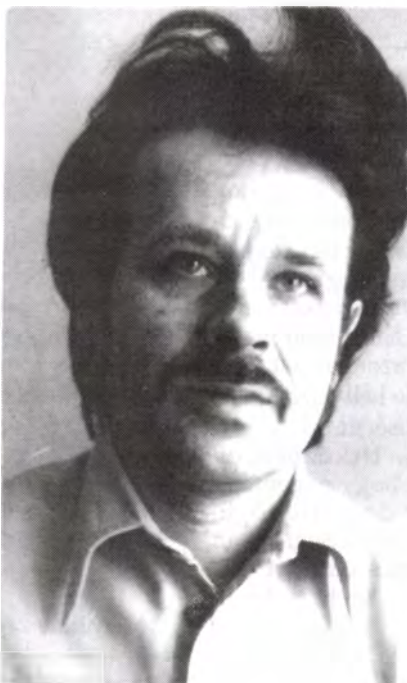
Hatvan évéd hihetetlen, hűséged bizonyítottan hiteles.

Sokasodjanak hát éveid derekas, sikeres munkában, cipeld súlyukat, mint eddig, könnyedén, mert igenis — a Te költői szavadat parafrázálom —, az emlékezet képes befogni azt is, ami elfogy és azt is, ami nem: "hogy múltaddal azonos lehess" —

nos, Te, Csaba elmondhatod hatvanévesen, hogy azonos vagy a múltaddal. Ilyen időkben, minden időben elérhet-e íróember többet?

A régi barátsággal köszönt tanúid egyike,

SZILÁGYI JÚLIA

LÁSZLÓFFY CSABA

Könyvjelző

Lazíts! — mondja a sokadik éj,
s te ösztönösen a nemlétre gondolsz.
Lazíts, ha tudsz. De nem enged
a pillanat, mely képtelen
lemondani a boldogságról.
Mit a boldogságról! legfeljebb
az illúziójáról. A legillúziótlanabb
életkorban és viszonyok között,
a tegnapok utáni sóvárgásban,
amelybe egy elveszett könyv,
egy haldokló arc is belefér,
hunyt szemed mögött nagyra nő
valami, amit csak Isten láthat
és fáradhatatlanná gyúrja benned
a fáradságot. S már érzed: te gyenge
s gyámoltan nem lehetsz.
Ordítani tudnál: "Nincs mentség
mulasztásaimra!"

Pedig az idő felmentene.

1999. III. 9.

Délibáb-leáldozóban

Villámsújtotta borostyán! Dúlt ég alól utcahosszán
szépség s szellem elorozván: csak a romok szabta rend.
Csak szemétdombon dongó raj. Négyszemközt a Femvalóval
mint egy jajszó, mint egy sóhaj: "Mit kerestél idelent?"
Mit tehetnél még, mikor, jaj, nádirigó szíve zeng
s árvíz után csak a csend?!

Őrült agy még öröl, kérdez; de mint túlhízalt közérzet,
megfeneklik a híg kéjek vizén sekély életed.
Az az üres szó ma: ábránd — valld be magadnak — talán bánt.
Lombok csipkézte szívárvány, hol vagy? Nincs, ne is keresd.
Toronymagasban egy állvány (büszkeséged félre tedd):
kapaszkodj meg, még lehet.

Hajszolt csatalovon hányszor; gyalog, elcsigázva máskor
(utad pár ezer hazard sor — hideg ráz; gyötör a láz) —
Cserbenhagyott csodák árán, hontalan zarándok-árván
megfogózva a Föld párkány-peremébe, mélybe látsz,
honnai egy hang, rád vigyázván, így szol: "Mindegy, merre jársz.
Te vagy, akit halva látsz."

Megvan mindennek az ára (kín, felejtés, Buda vára!);
kormos, vén szemöldökfára írva, kit miért okolj.
Vörösmarty, Tompa, Bajza: bujdosó-örökég, hajsza;
zseni-zápfog, Arany bajsza! — allegória-bokor.
A nyelv, hogyha elharapva őrzí, hadarva a kor:
gyermekszámjában már sehol.

Elbolondított világ, hol boldogtalan őshomályból,
sűrű, sötét babonákból, rémlík, sose volt elég.
Hullámlelkű, puha hóban, délibáb-leáldozóban
makacs-mindent(nem)tudóan kudarcaid gyűjtenéd?
Vad háborún ami túl van: örült békemenedék —
Miben lehet himni még!

Űr, te, kit halálra váltan öleltünk Amerikában,
szmokingban, farmernadrágban befogadtál ammyszor. —
Feszületről lóg le inged. Jössz, s szóróany-szigeteinket
meddő méhből telehinted; s míg a Szabadság-szobor
csodát látva ránk tekintget, ősapánk a föld alól
fiunkká lesz valahol.

1999. III. 11.

FODOR SÁNDOR

Az első — és az utolsó

Két beszélgetés Szabédi Lászlóval

Nem tartoztam baráti köréhez (már a korkülöbnség miatt sem), sajnos tanítványa se lehettem, mert órái-szemináriumai időpontja ütközött a Babeş Egyetemen hallgatott szaktárgyaimmal. (Román szakos is lévén, a két egyetem közötti megállapodás szerint a román szaktárgyakat a Babeşen hallgattam, ott is vizsgáztam belőlük).

Első év után — amelynek során Benedek Marcell *Művészi alkotás* című kollégiumtanát hallgattam, vizsgáznai is szerettem volna a kitűnően előadó professzornál, ám a vizsgát az őszi szesszióra halasztottam, tavasszal inkább a nehezebbeken esem túl. Ősszel azonban Benedek Marcell már nem volt az egyetemen. Helyét Szabédi László töltötte be. Elmentem hát hozzá, hogy megbeszéljem vele, mikor — hogyan vizsgázzhatnék. Ő kedves szerénységgel azt mondta, hogy a Benedek Marcell által előadottakból nem vizsgáztathat, hiszen nem ismeri az előadásokat, különben is, amikor elfogadta meghívását az egyetemre, azt hitte, Benedek Marcell mellé kerül — nem a helyébe. Hanem én olvassam el Kemenov *Két kultúra jellegzetességei* című broszuráját, majd arról beszélgetünk. Na hiszen, én el is olvastam. A zsdánovi esztétika propagátora, Kemenov az említett broszurában alaposan elhúzta a "burzsoáz kultúra" nótáját, a rohadás példái-képpen Pablo Picassóra (akkoriban még nem rajzolta le a "békegalamb"-ot) — de kiváltképpen Salvador Dalíra húzta rá a vizes lepedőt. Mondom, elolvastam a broszurát — és vártam a kitűzött napot, hogy megjelenjek a professzornál.

Akkoriban világnézeti válságban voltam. Valaki, akinek beszéltem erről, tudva, hogy Szabédihez megyek vizsgánni (azt hiszem, a boldog emlékezetű Ka-

bán Feri volt) — arra biztatott, rukkoljak ki a gondommal Szabédinak: benne megbízhatom.

Déltájt fogadott, nem volt ráerős kedvében. Alig öt-hat pernyi beszélgetés után Kemenov broszurájáról azt mondta, rendben van — és kérte az indexemet, hogy beírja a vizsgajegyet.

— Csakhogy én megkérném a professzor urat, hallgasson meg... — mondtam. Ő azonban azt felelte, sajnos mennie kell haza, de ha kedvem tartja, kísérjem el.

Elkísértem. Ütközben elmondtam neki, hogy engem ebben az egész formálódó új világban a kegyetlenség zavar. Hogy lehet nemes célokért embertelen eszközökkel harcolni — és otthoni történetekkel példálózni.

Bólogatott.

— Kérem, ide hallgasson. Gyermekkorunkban a húgom nagybeteg lett. Súlyos. Egyik este az orvos ezt mondta: éjszakára várható a krízis. A leánya nagyon szomjas lesz, vizet kér majd, de ne adjanak neki, mert meghalhat. Édesanyánk mindent megígért. Éjszaka a gyermek tényleg kérni kezdte a vizet. Olyan kétségbeesetten könyörgött, hogy édesanyánknak szakadt meg a szíve: nem állta meg, adott neki néhány korty vizet. A húgom majdnem belehalt. Az orvos ezt követően egy napon és éjen át nem mozdult mellőle, közélébe se engedte édesanyánkat. Végül a gyermek meggyógyult. No kérem, erről van szó. A társadalom beteg, meg kell gyógyítani, mégpedig nem lágy szívűséggel: az orvosra kell hallgatni, nem az édesanyára.

Közben a háza elé érkeztünk.

— De professzor úr... vajon tényleg megbízható az orvos?

— Ja kérem, ha az orvos kompetenciájában kételkedünk... — és széttárta a karját.

Szavai nyomán mégis elgon-

Nagy Imre rajza

dolkoztam. Hátha tényleg az orvosnak van igaza, úgy, mint a beteg leánya esetében...

Ezt követően évekig alig találkoztam Szabédival, akit nagyon szerettek diákjai. A NAPSUGÁR szerkesztőségének a megalakulása után, főszerkesztőnk, Asztalos István, a költő barátja és tisztelője, meghívta Őt a lap szerkesztőbizottságába. Szívesen eljött a megbeszéléseinkre, és mi élvezettel hallgattuk ragyogó eszmefuttatásait, okos tanácsait. Tartok tőle — hisz ez közvetlenül az 1956-os forradalom után volt —, már Ő is meg-megkérdőjelezte "az orvos" kompetenciáját.

Négyszemközt beszélgetésre azonban csak emlékezetes megaláztatása után került sor közöttünk, körülbelül egy héttel — néhány nappal halála előtt, 1959 április első napjaiban. Az egyetemek egyesítése felől már döntöttek, de a tanévet még a két egyetem — a Babeş és a Bolyai — külön-külön fejezték be.

A Bolyai Egyetem színjátszóinak — talán utolsó — előadását néztem meg a sétatéri épület aulájában. Véletlenül Szabédi mel-

lett ültem. Együtt indultunk hazafelé az előadás után, kérésére örömmel kísértem hazáig.

Maga hozta szóba azt az — akkoriban nemrég tartott —, hírhedtté vált "egyesítési gyűlést", amelynek során jószándékú szavait kiforgatva, félremagyarázva meghurcolták-megalázták. Bártortalanul nyögtem, hogy fel se vegye, hiszen olyan emberek bántották, akikre oda se szabad figyelni... satöbbi. Ő ezt mondta:

— Kérem, amikor Hitler átvette a Humboldt egyetemet, akkor Göbbelst küldte oda — nem egy SA-örmezt!

Ezzel a témát le is zárta, majd váratlanul Petőfire terelte a szót.

— Ő fogalmazta meg számomra a legnagyobb tanulságot — mondta Szabédi: — A költő életművéhez a halála is hozzátartozik.

(Szép gondolat — morfondíroztam magamban Szabédi utolsó mondatán, miután elváltunk, de csak néhány nap múlva, április 18-án este fogtam fel teljes mélységében és jelentésében, amikor megtudtam, hogy a Szabédi-életmű — lezárult.)

SZABÉDI LÁSZLÓ

Júlia szép leány

Anyám, a húgom, nézd, be sápadt, szemei tört tűzzel lobognak, hiába mormolatsz imákat, anyám, szegényke meghal holnap.

Hallgasd csak! mulatozni ment ki a sugaras nyugati rétre, vérben fogant virágot szedni szép és dacos leányfejére.

És jött egy szőke ifjú szembe, csupa csillag, szent és sugárzó, csak nézte, s elröppent a kedve, és sírt Júlia szép leányzó.

Az ifjú halk volt, nagyon szőke, és a szemei nagyon kékek, titkos varázssal elbűvölte a tudatlan fehércselédet.

Azóta nem kacag szegényke, babért se szaggat homlokára,

csak révedez a messzeségbe, hóbortos álmokat csodálva.

Anyám! teneked nem mesélget kegyes szüzeiről tegnap óta, kik érte bárányt küldenének hajnalban, harmad-kakasszóra?

Júlia szép leány be sápadt, szemei tört tűzzel lobognak, hiába mormolatsz imákat, anyám, szegényke meghal holnap.

1925

KÁNTOR LAJOS

Szatírák ideje

Szabédi nem élt kettős életet. Amikor a *Vers a versről* (végleges címe szerint: *Egy költőről*) született, 1949-ben, meggyőződéssel vallotta:

*A költő — sajátját írja.
Szívből fakad fel a líra
s mélyből, ahogy a hévizen
keresztül a mélység izen.
Mélység, melyben a tűz terem,
ott izzik a történelem,
onnan árad, mint a láva
az igaz költő dalába.*

Az imperializmus elleni küzdelem, a békeharca, a romániai népi demokrácia védelme — az 1949 és 1953 közötti "történelem" olyan Szabédi-versekbe áradt, mint a *Sokan szólunk, a Köszöntő, A cihozsi csoda, a Példát mondok, a Mind aláírjuk, az Elmondtak mindent, a Segítetek Koreának, a Nikosz Belojánnisz halálára, A pernek vége*. (Áradt ez a történelem mások verseibe is — Horváth Imre, Szemlér Ferenc, Horváth István, Kiss Jenő, sőt a náluk jóval fiatalabbak korabeli kötetei hosszan idézhetők, hogy csak a nevesebb erdélyieket említsük.) Ennek a rossz verseket termő saját korszaknak, a politikai és irodalmi sematizmus oltárára helyezett személyes áldozatnak a felismeréséhez Szabédi — kortársainak többségéhez hasonlóan — nem jutott el, erre sehol utalást nem találunk. Egyik panaszelevelében, 1954 decemberében van ugyan néhány mondat, amelyeket a szöveggörnyezetből kiragadva (Sóni Pálról, általában a kor irodalomkritikájáról beszél), így lehetne értelmezni: "De olyan nehéz bevallani, hogy tévedtünk; kíváltk, ha többé-kevésbé tudva tévedtünk! Olyan nehéz, hogy engem például többek között az ilyen utólagos vallomásoktól való félelem tesz elég bátorrá ahhoz, hogy csak azt mondjam és írjam, amiről teljesen meg vagyok győződve. (Még így is mennyi önbírálatra nyílt alkalmam!)" Sajnos azonban tudjuk, hogy az említett önbírálatok többsége nem ebbe az irányba mutatott, nem a politikai irányítvesztés s a vele együtt jelentkező sematikus agitációs költészet és (Szabédi által is gyakorolt) dogmatikus irodalom-bírálat (ön)kritikáját tartalmazza.

Amikor ezt a megkerülhetetlen irodalomtörténeti ítéletet kimondjuk, azt is ki kell mondanunk, hogy mégis Szabédi László volt az, aki néhány versében és egy kitűnő novellában máig érvényes módon tudta a népi demokráciának nevezett évek önálló gondolkodást lehetetlenné tevő, értelmiségellenes, emberi jellemet deformáló világát kemény kritikával illetni, jellemezni. A Gaál Gábornak címzett levél kíséretében az *Utunk*nak 1949 augusztusában küldött öt vers közül négynek a kritikai éle zavarba hozta a szerkesztőséget, háromnak az esetében azonban csak a már végzetesen eltorzult szerkesztői hallással és félelemmel magyarázható a közlés elutasítása (*Vers a versről, Itt van köztünk, A fűzfásp*). A *pacsirta* viszont joggal váltotta ki a sztálini korszak irodalmi korifeusainak ijedelmét, ellenkezését — olyanira, hogy hitelességét ma is őrzi, valóban "ott izzik a történelem" a soraiban.

A *pacsirta*: ars poetica (címében Petőfire utal, a *Csalogányok és pacsirtákra*), pontosabban ellen-ars poetica, még pontosabban fabula a kultúrfelelőssé előléptetett pacsir-

táról, akiben a költő döbbenetesen ismer — önmagára:

*Kővé meredtem. A dalos
hangja fakó, hivatlos,
kopottasan kopog, kemény,
olyan, mint a...mint az enyém.*

Vagyis Szabédi itt (és versben csak itt — no meg a panaszos levelekben) nem leplezi, amit a korszak képviselőjeként mint terhet rónak költészetére, nem ámitja magát, sőt élesen tiltakozik, satírába sűríti a helyzetet. Már a hagyományosnak látszó verskezdetben, a természeti környezet felvillantásában ott bujkál azi ironia:

*Körülöttem buján tenyészett,
élt a természet;
nőttek a fűvek, lombosodtak
a fák, virágok sokasodtak.
Árnyékukban sem volt titok:
A napfény szinte vakított.*

Tehát minden normális (a versindítás is), talán még a költői türelmetlenség is, amellyel a Hangot keresi,

*a Hangot: a szép ragyogást,
zengésre váltó hiraadást.*

*Hol késik resten,
felejtve mit tennie kell,
miért nem szárnyal, énekel
teli torokkal, ahogy bírja,
az énekes pacsirta?*

"Emberül" szól a madárhoz ("a madárszó már nem határoz"), a költő és a pacsirta párbeszédére épül a mese, csak hogy ezzel nem az ősi fabulához, hanem a jelenhez jut közelebb a vers. A helyzet groteszk, abszurd volta épp azáltal lesz nyilvánvalóvá, hogy a pacsirta — emberi hangon válaszol; már amennyire emberi hang az, amely az adott (1949-es) világban megszokott: "Kultúrfelelős vagyok én."

— Kultúrfelelős? Érdekes

— hebegtem —, vagyis énekes,
közérthetőbben szólva: dálnok.

— Nem — szól —, nem dálnok. Hivatalnok.
Bár dallal rokon hivatalban:
karnagykodok a hal-dalkarban.

Dalkarban? — lelkesedtem én,
hisz ott hivatalból dalolhat.

De ő határozott, kemény
hangsúllyal válaszolt: — Nem én:
a hal-dalkar tagok dalolnak.

Csodálkozásom egyre nő.

A kiejtése kitűnő,
prózában beszél, nem dalol,
sőt mit több, a szárnya alól
iratcsomókat szed elő.

Ez a Szabédi, eszközeit tekintve, akit a harmincas években megismertünk. A verseiben rég honos stílusalakzatok halmozása, a párhuzamok, fokozások, ellentétezesek különleges (önmaguk ellentétét jelentő!) stilisztikai szerephez jutnak: a bürokrácia nyelvét parodizálva marad hű kedvenc költői eljárásaihoz, egyszerre jellemezve saját dialektikus-játékos (véres komolysággal játszó!) szemléletét, s azt a helyzetet, amelybe a kor költője belekerült. A hatást fokozza, hogy a vers szerzője látszólag kívülről, a riporter objektivitásával szólítja meg a kultúrfelelős pacsirtát (a költőt):

Rámeredek:

— Miféle trások ezek?

— Külömfélék, összekeverve.

Ez — tegnap írtam, itt a dátum —
lektori referátum.

Ez a rakás

egy tegnapelőtti kimutatás.

Ez a multheti evidencia.

Ez referencia.

Ezt is én írtam, ez riport.

Ez egy cikk,

ezt nem én írtam, látni tetszik,

ez rajtam veri el a port,

amiért nem írok. Emeg

mintha ez volna, de nem ez —

ez riport a hal-kardal-verseny

eredményéről...Ez...a versem.

Két éve írom, de sose

jutott időm, hogy befejezzem.

Játék? — kérdezheti az olvasó. ("Azt hi-

szitek, hogy ez mese?" Elejétől végig pontosan úgy igaz, ahogy Szabédi költői beszámolója megörökíti, kiegészülve a szubjektív oldallal, ahogy ezt az életmódot, ezt a világot az alkotó megéli. Itt még a pacsirta válaszol a riporternek:

Szigorúan néztem, de ő bírta

a szigorú tekintetet,

s szabadkozva szól: — Sietek

a tóba, gyűlést tartanak

ma a halak,

s mire véget ér, este lesz.

— Tehát csak este énekelisz?

— Esténként — szende képet vágott —

csukacikkeket fésülök,

szerkesztem a hali-újságot...

Persze, nem mondom, hébe-hóba

vágy emel... De már repülök!

S repült serényen, le a tóba.

A "pacsirta-vers" ("Két éve írom...") a költő életének jellemzője. Mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az 1949-es visszautasítást követően csak 1953-ban jelenhetett meg (az *Utunk* június 26-i számában), s ekkor Szabédi már nem érezte elég erősnek az eredeti befejezést (a gépiratos példányon: "Pacsirta ez? Nem. / Semmi egyéb: / pacsirta mezben / — búbos veréb"); helyette időszerűsítő összefoglalót írt, a "visszavonással" tulajdonképpen nyomatékosítva a kórképet.

Négy éve írtam ezt a verset.

Be jó, hogy ma már más a helyzet!

Akkoriban még a versbírák

visszadobták ezt a satírt,

ma közlik. Be jó! És be rémes,

hogy panaszosom ma is érvényes.

A költői mélyrepülésnek ez a művészileg hiteles, a referátum-referencia-riport világát magasrendű esztétikumba emelő darabja — további sorsában is hűen tükrözi az ötvenes évek népi demokratikus szellemiségét. Alig pár nappal a *pacsirtát* tartalmazó *Utunk*-szám után, 1953. július 10-én Hamis "pacsirtadal" címmel közlemény jelent meg a bukaresti magyar nyelvű központi napilapban, az *Előre*-ben (felelős szerkesztője: Robotos Imre). Az aláíratlan bevezető szerzője röviden összefoglalja a Szabédi-vers tartalmát, majd a következőket fűzi hozzá: "Szabédi László versének úgynevezett »eszmei tartalma« az olvasók és írók méltatlankodását váltotta ki. Ennek kifejezője az alább közölt satíra is. A magunk részéről csak annyit fűzünk Szabédi László verséhez, hogy a négy év előtti lektoroknak volt igazuk és nem az *Utunk* szerkesztőségének, amely a satirikus műfaj pártfogásának helyes igényével összeegyeztethetetlenül utat engedett ennek a valóságunkat eltorzító műnek." (Megjegyzendő: Robotos a satíra és humor irodalmi szakértőjeként volt jelen a romániai

>>>>> folytatás a 6. oldalon

>>>>> folytatás az 5. oldalról

magyar irodalomban...) E bevezetés után következik a publicista-ideológus, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem ifjú filozófia-tanára, Kallós Miklós tollából a *Halpróza a daloló pacsirtához*, amely hat "pikkelyben" értelmezi és minősíti Szabédi László verses szatírját, illetve a versben szereplő pacsirta magatartását. Részlet az 5. pikkelyből: "...csodál-kozmom, hogy Szabédi László éppen Önben, a szárnyaszegett, dalavesztett madárban vélte A PACSIRTÁT felismerni. Hiszen ez az ország sohasem volt még ennyire pacsirtaszótól hangos, soha ilyen vídám, ilyen zengő pacsirtadal nem töltötte még be életünket. Azt hiszem, valamennyi haltársam nevében beszélek, amikor úgy vélem, hogy ilyen körülmények között az Ön szárnyas mivoltát A PACSIRTÁVAL és az Ön hallgatását a pacsirtadallal azonosítani: a pacsirták, a pacsirtadal megrágalmazása."

Ma a kor szatírjának tűnik ez a Kallós-szöveg. Nem annak készült, nem akként hatott. És pár hónappal később, szeptember legelején a Kallós-féle "haltársakhoz" csatlakozott az *Utunkban* egy otromba verses elenszatírával (*Egy költő és a vöcsök*) az egyébként kiváló tehetségű fiatal prózaíró, Bajor Andor. Versének alcíme, zárójelbe és idézőjelbe téve — és személyesen Szabédi ellen irányítva: ("Akiket nem hagynak énekelni"). Az utolsó két verssor "eszmei mondanivalója" pedig, a Kallós-szöveggel összehangzón, megvédi a rendszert a renitenskedő költővel szemben:

Mert a pacsirta olyanfajta:

Dalol és száll — ha kedve tartja.

(Hasonló vádat fogalmazott meg, hasonlóan, Gaál Gábor is, már 1949-ben — ő akkor a kritikus Szabédíró írta, hogy "irodalmunk alakulásának mai szép napjaiban tud hallgatni".)

A súlyosan megbántott, önértékében végig sértett Szabédi László a következő levéllel válaszolt:

Az UTUNK szerkesztőségének

Kolozsvár

Legutóbbi számukban néhány napja olvastam Bajor A. versét.

Átallatva azt a veszélyt, hogy legközelebb már valamelyik bátrabb és magát karakánnak képzelő írástudó szabadon szembeköphet s én legfeljebb az Arany János receptjét követhetem ("nem pöröltem, félreálltam s letöröltem"), közlöm az UTUNK szerkesztőségével, hogy költői tevékenységemet mostantól lezártak tekinthetik s kérem is, hogy tekintsék annak.

Amíg ilyen vagy olyan tételelem helyességéről vagy helytelenségéről folyik a vita, addig legalább elméletileg módomban áll vitatkozni. De azon, hogy költő vagyok-e vagy sem, én nem tudok vitatkozni. Olyan talajon, amelyen a Bajoréhoz hasonló versek teremhetnek és világot láthatnak, vihogó író-társak közt, vogelfreiként, én már nem tudok megállani.

En a múltban, hallatlan nehézségek árán, jelen voltam és jelen lenni igyekeztem az irodalom arcvonalán. Azt hittem, ott a helyem, sőt azt hittem, nagyobb mértékben ott a helyem, mint ahogy körülményeim egyelőre engedik. Ezért követtem el mindent, ezért tettem nagy erőfeszítéseket, hogy ott lehessek. De hivatlan vendég nem leszek.

Gondolom visszavonulásom jogosultá

teszi azt a kérelmemet, hogy lapjukban személyemmel ne foglalkozzanak többé. Hiszen az önök szempontjából ez immár fölösleges, az én szempontomból pedig, mivel csak nyugtalanít, csak egyéb munkáimat bénítja, szintén fölösleges.

Kolozsvár, 1953. aug. 7-én.

Szabédi László

(A gépiratos másolaton is ott van Szabédi sajátkezü aláírása.)

A kérés nem hallgattatott meg. 1953. október 2-án az *Elvszerű költészetet, elvszerű szerkesztést* című *Utunk*-vezércikkben (mint ha a későbbi évek Bajor Andorának valamelyik, a dogmatizmussal leszámoló szatírját előlegezné meg) a névtelen cikkíró teljes komolysággal hivatkozik Czudar Róza aradi szövőgyári munkásnő levelére, amely elmarasztalja a költői és szerkesztői gyakorlatot, alapot biztosítva egy "nagyon egészségtelen jelenség" pártos megítéléséhez s a szerkesztőség "súlyos hibájának" a megállapításához. A cikk keményen megbírálja Bajor is az egyoldalú kritikáért: "Szabédi e költői félresiklásának alkalmát megragadva, elvtele-nül, felületesen, sértő gúnnyal mond som-más ítéletet Szabédi felett, kijelentvén, hogy: nincs mondanivalója." Az *Utunk*-vezércikk megvédi a *Vezessen a párt* s a Vietnámért harcoló francia proletárlányt, Dien Rajmondát megénekelő *Példát mondok szerzőjét* — A pacsirta szerzőjével (és Bajorral) szemben. Másrészt viszont újra szóvá teszi Szabédi állítólagos hallgatását.

Mindegyre beleütközünk e vádba. Szabédi többször is visszatér a bántó gyanúsításra, tiltakozik ellene — józan érvekkel, részletező beszámolóval elfoglaltságairól, közéleti feladatairól. Dokumentumértékű, a korszakot jellemző például az a Márton Gyula nyelvész professzornak, a Bolyai filológia kari dékánjának írt, címmel is ellátott, közel fél kiadói ívnyi levele (*Magánbeszélgetés helyett*), amely nem csupán a túlterheltség pontos leírásával, a tankönyvírás kálváriájának s a mozgalmi megbízatásoknak részletezése miatt érdemi figyelmünket, hanem mert említést tesz a (személyes? általános?) riadalomról is. "Nem, nem vártam jutalmat — magyarázza lelkiállapotát Szabédi. — Igazán nagyképűség nélkül elmondhatom, hogy magában a munkában volt jutalmam. Mégis jutalmul nyertem azt, hogy Gaál — aki nagyon jól ismerte e szörnyű megterheltségemet — azt írta rólam az *Utunkban*, hogy nem is korszerűtlen, hanem egyenesen kor-ellenes a magatartásom (mert nem alkotok) s te is úgy beszéltél verseimről s a Horváth Imréről írt tanulmányomról, mintha pestises volnék. Azóta, távlatból, még mosolyogni is tudok a riadalom ama nagy évén, de hogy őszinte legyek, nem csak mosolyogni." Valószínűleg 1949-re utal itt Szabédi László, amikor az első intenzív támadások érték. Tény, hogy a következő években sem "csak mosolyogni" tudott, nem csak mosolyogni kellett azon, ami körülötte és vele történik. A Márton Gyulával folytatott "magánbeszélgetés-nél" is hosszabban válaszol egy jóindulatú olvasói levélre, magánlevélben vesszőfutásairól. Itt is hangsúlyosan szerepel az *Utunk* 1949-es szerkesztőségi önbírálata, benne a Szabédit elmarasztaló bírálat (a párt bukaresti központi lapja, a *Scânteia* által indított kampány keretében). "Ekkor még volt lelki erőm mosolyogni a lap e furcsa önbírálatán", méltatlankodó feleségemnek megma-

gyaráztam az okát-fokát (akkoriban folyt a romániai következményekkel is fenyegető éles harc Lukács György kozmopolitizmusa, objektivizmusa, szubjektivizmusa, satöbbiz-musa ellen), megmagyaráztam, hogy a meg-riadt szerkesztőség elhárító hadmozdulato-kat tesz, éberségből vizsgálzik és nem könnyű olyan íróat kapnia, aki elég súlyos ahhoz, hogy érdemes legyen támadni s elég elszigetelt is ahhoz, hogy a támadást ne fordítsa vissza a támadókra." Leírja a válaszul küldött öt vers (köztük a *Vezessen a párt* — illetve akkor még: *Bánva ismerem fel* — és A pacsirta) fogadtatását, a szerkesztőségi gyűlésen elhangzott állásfoglalást ("...felvilágo-sítottak, hogy a verseim hasznavehetet-lenek, hogy a *Vezessen a párt* két évvel koráb-ban jelentett volna valamit, de most — ti. 1949-ben — már »elkéstem« vele"). "Ki-mondhatatlanul elundorodtam, mikor lát-tam, hogy önkéntes, szabad önbírálatomat (mely aztán később másoknak is mintául szolgált) valami bőromet mentő kancsal ön-igazolásfélének nézik. Persze, nem tudtam, de a szerkesztőség jobban informált tagjai már tudták, hogy a MNSz régi vezetősége ellen eljárás indul; és hát a régi százaz intéző bizottságnak én is tagja voltam." 1950-ben egy újabb ideológiai kampány keretében — az idillizmus és sematizmus ellen harcolva — az *Utunk* egyik ifjú költő munkatársa (Bodor Pál) az idősebb költőket teszi felelőssé, akiknek vaj van a fejükön. "Bosszantott a szemtelenkedő cikknek minden további nél-kül helyet adó lap eljárása, hiszen munkatár-sainak, szerkesztőségi tagjainak emlékezi-niök kellett volna arra, hogy egyik idősebb költőnek éppen azért dobták vissza a verseit, mert nem voltak eléggé rózsaszínűek; pláne ha figyelembe vesszük, hogy ezek a vissza-dobott versek a szemtelenkedő cikk közze-tétele idején is quarantaine-ben voltak! Ez a bosszankodás irritált velem (1950 végén) *Bí-rálat* című versemet; de csak természetesnek vettem, hogy akkor nem közölhettem (köte-tembe sem tudtam felvenni; azt mondták, elkészt). Ezt a verset 1953-ban vágta ki az íróasztalom fiókjából Sóni; ekkorra már az idillizmus egykori siposai úgy megbátorod-tak, hogy az idillizmus *ars poeticá*-ját támad-ták benne (hogyanne tették volna, hiszen a Scânteia egyik szerkesztőségi cikke már amúgyis a sematizmus propagálójaként bé-lyegezte meg Szabédit!).

1951-től kezdve már alig tudtam néhány alkalmi verset közölni; úgy látszik, a szer-kesztők vagy tán a politikai ellenőrök már félték a nevemtől."

Szabédi korabeli költészete végül is a sematizmusnak és az úgymond sematizmus elleni harcnak egyaránt áldozata. Nem járt jobban állásfoglalásával a tipikusság kérdé-sében, az ún. Călinescu-vitában sem (1953). Szabédi az 1954. decemberi levelében úgy ítéli meg, hogy e cikkei körül keletkezett légkör "szülte meg azt az ádáz támadást A pacsirta ellen, amelynek néhány szövege sze-rencsésen napvilágot is látott. Olyan publi-cista is felbuzdult a romániai magyar iro-dalom ellenem való megvédelmezésére, aki azelőtt soha egy sort sem írt a magyar iro-da-lom kérdéseiről. Vogelfrei lettem, akire csak az nem köpött rá, akinek jóízlése általában nem engedi meg a köpködést. Erre írtam a költészettől búcsút vevő versemet, a *Mese* címűt, mely természetesen szintén csak megírása után hónapokkal látott napvilágot,

mint egyébként legjobb verseim túlnyomó többsége."

Szabédi 1953-ban, a *Mesével* valóban elbúcsúzott a versírástól. (Kivétel az élete legutolsó szakaszából idézett, kéziratban maradt töredék.) Méltósággal búcsúzott. Mintha tréfára venné (vehetné) a dolgot, úgy pöccinti le magáról a "kritikushadat" újabb, egyben utolsó szatírájában. A magára erőltetett vidámság ("Kritikus epe, máj, vese...") mögül komor hang tör elő; ez már több, mint irodalmi (személyes) tanulság:

*A versnek te vagy alkotója,
te teremted az irodalmat,
— de a kritikus gyakorolja
a költészetben a hatalmat.
Ő tudja, mit kell költened;
ha szólsz, ő rajtaid túlkialt:
Ő védelmezi ellened
a népi demokráciát.*

Tulajdonképpen petőfis ars poeticának utolsó változatát alkotja meg, a *Költők s bíráik*hoz tér vissza. A költői pályát lezáró verssorok az 1948-as bizakodásra rímelenek, szomorúan; a szerző nem a napkeltétől — csupán annak csőszzeitől undorodott meg.

*Csak annyi történt, hogy megálltunk,
és lelkenedezve kiabáltunk,
dicsérve a kelő napot.
Nem történt semmi különös,
csak annyi, hogy a csökönyös
kritikus hallgatott.*

*Zavarta a hajnali nap,
Nem tudta — és ez nem mese —,
hogy a napkelte helyes-e
ideológiailag.*

Az ideológiai harc, a korszak legfélelmetesebb szlogenje, a második világháború utáni években folyamatosan beleszól Szabédi életművének alakulásába. Ő ezt így élte meg: "Körülöttem azért olyan gonosz a légkör, mert ellenem sokan vétettek s ezt bizony az ellenem vétettek nehezen bocsátják meg nekem. Másrészt pedig ezek az ellenem vétettek mind-mind korábbi igaztalan verdiktjükhöz való makacs ragaszkodással védekeznek saját lelkiismeretük vádló szavai ellen."

Nem tagadható, persze, hogy Szabédi is ütött sebeket; tévedéseit nyilván csak erkölcsileg menti, hogy sosem mások megbízásából, sosem alantas érdekből, hanem megszállott racionalizmusától hajtva, nem egyszer rossz kiindulópontból ragaszkodva, a ráció romantikusaként volt számos alkalommal túlzó, véleményéhez kérelhetetlenül ragaszkodó. De nem űzött olyan játékokat, amelyet, amelyeket vele űztek. Neki akarnak papolni az új értelmiségi magatartásról, őt biztatják az új társadalmi jelenségek felismerésére? Mint ahogy 1953 nyarán tették, az Írószövetség kolozsvári fiókjának a munkatársán, amikor is a kolozsvári írók alkotási kérdéseit vizsgálták meg "Malenkov elvtárs jelentésének fényében". Szabédi ezúttal is főszereplő, szenvedő alany; mert ahogy a hivatalos jelentés mondja: "Szabédi László elvtársnál is, aki néhány olyan kitűnő verset írt, mint amilyen például a hitvallásszerű *Vezessen a Párt!*, a pozitív hős hiánya állapítható meg. Lírikus verseinek hőse az apró gondjaitól és »problémáitól« zaklatott értelmiségi, aki nárcisztikus csodálkozással tekint vissza múltból a jelenbe vezető útjára. A saját átalakulása felett érzett csodálkozás közben azonban elszakadt az ország lüktető életétől, azoktól a forradalmi átalakulások-

tól, amelyek körülötte végbemennek. A valóság csak félenken, bizonyos általánosságok formájában szűrődik be a verseibe. Szabédi verseinek nagy többségében a lírai hős négy fal mögül, az ablakon át szemléli a valóságot. Szabédi lírai hőse nem az új értelmiségi típusa, aki a költő szeme előtt formálódik és fejlődik ki, aki aktívan vesz részt a szocializmus építésének nagy művében. (Ha ugyan a költő Szabédi nincs valófélen az egyetemi tanár Szabéditól...)

Tény, hogy elég hosszú hallgatás után legutóbbi költeményében, a *Pacsirtában* a költő allegorikusan azokról az »objektív nehézségekről« beszél, amelyek az írásban akadályozzák, s közben nem veszi észre azokat az új, felemelő jelenségeket, amelyek körülötte végbemennek, bár ezek mellett egy igazi költő nem haladhat el közömbösen, akkor sem, ha még olyan »elfoglalt« is."

Ezekkel a manipulált megfogalmazásokkal szemben már akkor is sokan tudták, mit jelentenek Szabédi költői felfedezései (a ko-

Miklós János rajza

rábbiak mellett épp a szatírái), s hogy mennyit ér egy-egy Szabédi-féle kitérés az ostromlott várból. Asztalos István, a régi barát (az egykori Termés-szerkesztőtárs) 1955-ben, az *Utunkban* kimondta végre: "Szabédit, a költőt oly súlyosan, oly igaztalanul és oly sokszor megbántották költői és emberi mivoltában, írói és egész irodalmi közvéleményünk meg oly közömbösen eltűrte —, hogy könnyen azt hihette és hiheti még most is: reá mint költőre nincsen semmi szükség." Az *Amit ideje volna már jóvátenni* cím mögött megnyilvánuló baráti és írói gesztusra Szabédi a rá jellemző méltósággal, köszönettel, ám a hálán átütő elvi szigorúsággal válaszol. Ez a levél is hű jellemzése költőnek és kornak.

"Engem a cikk megindított. Megindított,

mert Te, akiről tudtam — és nem Tőled tudtam meg, — hogy a *Pacsirtát* perszifláló vers közlése után levélben tiltakoztál a perszifláz ellen, sem ezt nem aknáztad ki, sem azt, hogy akkoriban nem is voltál tagja az *Utunk* szerkesztőségének. Ezt meg akartam Neked írni.

De valami zavart. Napok kellettek, amíg rájöttem, hogy mi zavar. Persze nem az zavart, hogy Te cikkedben mintegy közösséget vállaltál a hallgatókkal; éppen ezt találtam cikkedben elegánsnak. A telő napok aztán meghozták a magyarázatot; most már elég pontosan tudom, hogy mi zavart. Az, hogy a hallgatók, sőt a ludasok mintegy közösséget vállaltak cikkeddel.

Félre ne érts. Igazán elég jelentős író vagy ahhoz, hogy jogod legyen közvéleményt fejteni ki. De nem megy a fejembe, hogy miért annak kell önbírálatot gyakorolnia, aki ezt csak úgy teheti, hogy másoktól elkövetett hibát vállal magára. Hisz ennek csak egy célja lehet: felmenteni az illetékeseket az önbírálat alól.

Cikked olvasása közben homályosan éreztem, hogy nehezen fogom én ezt a kedves, baráti, balzsamnak szánt cikket kiheverni.

És valóban, néhány nap múlva megkezdődött az ostrom: no, elvtárs, itt a balzsam, most aztán gyerünk a versekkel. Mondhatom, pompásabb ösztönzést a versíráshoz elképzelni sem lehet.

Ma már egész világosan látom: nem rólam kellett volna cikkezned, hanem a névtelenül maradtakról (engem természetesen egy árva szóval sem említve). Hiszen így az a látszat keletkezik, hogy »túlérzékenységem« vagy »önérzetem« — teljesen mindegy, hogy minek nevezzük — a probléma, hogy az irodalmi életünkben jelentkező betegségeknek a rám kent balzsam az orvossága. Nem balzsam kell ide, Pista, hanem vitriol. Hát én vagyok az irodalmi életünk beteg pontja? Hát nem azok jelentik a nyavalyát, akik hülyeséget hülyeségre halmoztak? Hát nem a nyavalyát kell kiegyeztetni? Tíz év alatt én csak annyit tudtam bebizonyítani, hogy engem *biztatni* kell a versíráshoz?"

Két évvel később, az ötvenedik születésnapjára küldött Szentimrei-üdvözlét már teljesebb örömet vált ki Szabédiből. Az idősebb írói gesztusára magánlevélben válaszol: "Szívvel köszönöm, hogy ilyen kedvező képet alkottál rólam, és a lelkiismeretem sem furdal túlságosan, mert bár a kép nem hű, mégis magam is azt hiszem, hogy ezideig olyan emberként éltem, akinek volt érzéke az emberi méltósághoz, aki népe ügyét a maga ügyének tekintette, s aki ha nem is vált azzá a nagyszerű emberré, aki lenni szeretett volna, s ha nehéz életében kötött is alkut a körülményekkel, mégis ismert határokat, olyan határokat, melyeket soha át nem lépett."

Szabédi Lászlónak ebben — szubjektíve — igaza volt. A határok kérdéséről pedig, erkölcsi, pszichológiai és történelmi érvennyel, éppen egy Szabédi-mű, utolsó befejezett irodalmi alkotása, az 1958-ban írt korszakos novella, *A rák* mondja ki az abszurdba hajló, ám realiztikus igazságot.

Részlet egy megjelenés előtt álló, Szabédi László életművét, Szabédi és a történelem viszonyát elemző könyvből

SERÉNY MÚMIA 137

ha majd minden rabszolga nép
jármát megunva olajra lép

szerkeszti:
Fekete Vince '99

BODA EDIT VERSEI

1998. május 2.

Nyissa ki az ajtót!
Keressen széket magának!
Számolja meg a ráncokat a kezemen!

Magunk ütünk,
aztán megáldjuk a kenyeret.
A bútorok is ismeretlenek.

Stationary
Tovább megyek, akár a kövek.

Metamorfózis

Elmondhatná: Almafa volt az éjszakában,
s ágain a lelkek levelek;
lehajolt; követ látott, ölelt és
rálehelt.
Kézenfogva a patakig vezette,
hogy szemét megnyissa a víztükör.

Mondta: Arcod az arcod,
arcunk az arcunk.

A csend marad.
Az égre hidat ver a reggel.
Rajtam már csak denevérek ülnek,
a kutyák hallgatnak, ha az utcán megyek.
Keresek: földet, mit elmosott a víz,
arcot, mit megtartott a víztükör.
Mondom: Arca az arcod,
arcod az arcod.
Arcunk az arcunk.

Psalmus (az életről)

1. Dicsőíteni nem tudlak, Uram,
hiszen, ha van, hajad
nem hull soha,
az év nem rája meg fogad,
nem sorvasztja mindenféle kór
a testedet,
kalapod nem kapja le a fergeteg.
A mennyben nincsen pocsolya,
arcod nem ejted bele soha.
Nem sírsz, csak hüppögsz,
nem nevelsz, csak derülsz,
mérsekelt vagy és ésszerű.
Órültség csak egy akadt:
keresztre adtad Fiadat.
(De hát szülője nem te vagy.)

2. Tudatot adtál:
lássuk a csemetét, a fát,
de érzük meg azt is, hogy kereszt.
Életünk a pernyék között,
menhelyünk leégett házunk:
még itt a szék,
melyen néha ültünk,
az asztal helye,
hol áldást mondtunk,
a bölcső,
melyben ösztönünk gyümölcsre
ringatta magát,

s itt a csont is,
melyen izmunk rengett,
s megkívánták rühes kezek.
Dicsérünk, Isten, a halálért.
Ámen.

Raszkolnyikov

1. Titkon eltenni láb alól — —
a végső perc a legmegfelelőbb:
Uram, a testeden
egy tetűvel kevesebb nyüzsg.

2. Utána: csak a vér,
a lelke reszket,
a kezem.

3. Damaszkuszi út.
A feloldozás köpenye?

Öntudat

Szűk kabátban ért a reggel,
táncolni többé nem tudok.
Csendesen indul meg a nappal,
fordul a kőben a pillanat.
A dombon lefelé gördül
apró kavics és én magam,
s mikor az aljra érünk,
állunk a fényben. Én szakadt kabáttal.

Önarckép 1998-ból

Huszonhárom éves szürke angyal
lebeg a pokol fölött.
Léthe vizét nem issza már soha,
csak szárnyát mártja belé,
hogy feledje a repülést.

Portré

Hajad: szebb mint az Istené.
Arcod: ragyog, mint bűnbeesés előtt.

(Desdemonának)

Hogy hajába túrt a szél,
szemét többé nem láttam,
elfordította.
Ott, a fák közt — mondta,
s meztelen lábakkal indult a nap felé.
Bokáját, lábszárait bozót vagdosta meg.
A fák átölelték, szóltak hozzá.
Ágaikkal befönták mellkasát.
Találkozott Vele.
És én azóta is csak nézem.

Kitárt ajtók

A kitárt ajtók vannak leginkább bezárva:
látod a Mestert lábat mosni,
de sem Péter, sem Júdás nem lehetsz.

Sárosi Csaba rajza

DEMÉNY PÉTER

Orosz rulett

Már majdnem fél éve kint ülök itt a Szamos-hídnál, s még mindig nem történt semmi. Három megálló van a környéken, tehát tényleg történhetett volna, olyan itt a forgalom, valami rettenetes. Káromkodnak, borostás arcukra kiül a gyűlölet, mit akar ez itten, tán nem akar sitre tenni, gondolják, majd éppen miatta kerülök be, dögölj meg!, ordítják, és teljes erejükből tekerik a kormányt, még sincs baleset, még a legkisebb összeütközést is elkerülték eddig. A járókelők is átkoznak, néha majdnem őket ütik el, veszekednek a sofőrökkel, a sofőrök üvöltöttek a tehetetlenségtől, a buszok utasai fölháborodva mennek rendőrért, de engem nem lehet elmozdítani innen, egyszer jött két rendőr, kérve kértek, hogy menjek arrább néhány méterrel, alig két lépés választ el a járdától, nem válaszoltam, úgyse értenék, hogy nekem éppen ez a pont kell, ahol kétfelé ágazik az út, előre is lehet menni, meg balra is kanyarodhat akárki, jobbra nem, mert lezárták az utat, valami vízínemtudom-micsodát építenek itt az autósüzlet mellett, nem tudom, mi lehet, csak egész éjszaka halom a bűgásat. Csak ez a hülyeség zavar, meg a kutyák. Időnként megbolondulnak, falkába verődnek, és ellepik az udvart, éhesen lihegnek, egymást marják a kis szukaért, akivel a télen laktam. Hőrgésük fölveri az udvart, az álmoságtól szédelgő emberek kiabálnak, kocogtatják az ablakot, van, aki üveget dob közéjük, de a kutyákat semmi sem ijeszt meg. Egész éjjel nem lehet aludni, véresre és sántára harapják egymást, aztán egyszer csak eltűnnek, és hónapokig nem lehet látni őket. De a rendőröket kezdtem el mesélni. A végén már kékre válva üvöltöttek az arcomba, paragrafusokat köpködtek, én meg néha letörültem magam, azt mégse várhatják el, hogy mindenki nyálát elviseljem, az egyik hirtelen megragadta a karomat és hátracsavarta, nem védekeztem, a másik hasba rúgott, és el akartak vonszolni a helyemről, de nem tudtak messzire rángatni, akkor elengedtek, és tovább rugdostak, leállt a forgalom, hatalmas tömeg verődött össze, volt, aki ellenem kiabált, volt aki mellettem, én csak letörültem az arcomról a vért, mert nemigen láttam, és az istentelen zaj közepette visszakúsztam a helyemre, a rendőrök utánam, soha nem fogom megérteni őket, hagytak volna békén, de ők kötelességről üvöltöttek, és a gumibotjukhoz kapkodtak, de használni nem merték, akkorra már többen védtek, mint amennyien szidtak, egy Maros megyei TIR vezetője csöndesen kiszállt, a karjába vett, elvitt a kocsijával a parkolóba, lemosta az arcomat, konyakkal kínált meg zsömlével, a kazetofon Joe Cocker-számokat bömbölt, én meg elaludtam. Az úttesten ébredtem föl, este tizenegy óra volt, hallottam az egyik rádió jelzését, a mankóim el voltak nyúlva mellettem a porban, lassan fölültem, megráztam a fejemet, és el-mankóztam az anyám ajtajáig, csak a lépcsőkön nehéz, már megszoktam, a küszöbön maradék csirke várt, a szárnya meg a nyaka, anyám tesz ki valamit minden este, leszopogattam, a szemben lakó fiú merően nézett, ettem nyugodtan tovább, hallottam a kulcs sietős nyöszörgését a zárban, mintha félne tőlem, kinyaltam a tányért, aztán visszamen-

tem a hídig, ott szoktam elvégezni a szükségemet, van egy lyuk a rácsok között, abba pont belefért a seggem, aztán visszakopogtam a helyemre, elnyúltam az aszfalton, és újra elnyomott az álom.

Néha látom az unokahúgomat, itt sétál el mellettem, de rám se néz, meg talán föl se ismerne, de ha föl ismerne, sem akarna idejönni, érettségizett, a porcelángyárban dolgozik, szépen keres, az ő élete sikerült, az enyém meg nem, ilyen egyszerű, mondaná valamelyik bomlott agyú, szép lány különben, az isten segítse meg, a széplányokkal mindig elfoglalt voltam. Nyilván azt se tudja, hogy esténként az ő lakásuk előtt szopogatom a csirkenyákat, eszegetem a maradékot, igyekszem csöndben lenni, régen kikísérletem, hogyan lehet úgy fölmenni meg le-menni a lépcsőkön, hogy senki meg ne halljon, hogy kell csöndben enni, csöndben fölvenni és letenni a tányért. Anyámat is látom, de csak nagyon ritkán, mikor először meglátott itt a nyílt utcán, a kezét a szája elé kapta, összemert az arca, túl elfőzte egyszer a madártejet, akkor láttam ilyen masszát, megkapaszkodott a kabátjában, és elrohant, azóta, gondolom, megkerüli a Széchenyi-teret, mikor bevásárolni megy, az a kis kaja az egyetlen kapcsolat közöttünk, amit estére kitesz a lábtörőre, nem érdekel, mondom magamban, és tényleg nem érdekel, csak az arca jut eszembe olykor, de hálstennek hamar megszabadulok tőle, mindig van valami, ami sürgősebb, mint a lelki életem, a nap általában azzal megy el, hogy várom az utolsó autót. Mikor esik az eső, én akkor is kint maradok, hátha a zápor szárai eltakarják a sofőr elől, de még soha nem fordult elő, hogy bárki is megzavarodott volna, nem akarok poénkodni, de amíg mind a két lábam megvolt, addig több veszélynek voltam kitéve, azóta mindenki megbolondult, egyszer-kétszer majdnem elsírtam magam. Egyszer, azon a napon, amikor anyám meglátott, vagy én megláttam őt, vagy mi a fene, agyonvertem egy kóbor kutyát. Bezártak már az üzletek, megriktultak az autók, a járőr is körülnézett, én meg lefektettem a mankóimat. Elnyúltam, de nemsokára furcsa neszre riadtam, s a szemem még hunyva volt, mikor rájöttem, hogy egy szimatoló kutyát hallok, lassan, nagyon lassan indítottam el a keze-met, ha megállt, fölneszelt, én is megálltam, közben a szempilláim alól figyeltem, egyre közelebb voltam, néha megnyalta a számat, aztán hirtelen megéreztem a mankó fogantyúját, megragadtam, és lesújtottam vele, hallottam a csontja recsegését, láttam szemében a csodálkozó halálfélelmet, de menekülni már nem tudott, megint lecsaptam, és megint, újra és újra... aztán fölálltam, és elbicegtem vele a Szamosig, beledobtam a folyóba.

A szemetesekkel jóban vagyok, meg jóban vagyok a kukázókkal is, mindegyiknek van egy jó szava hozzám, de egyik sem érti, mit akarok. Nem is kell értsék, nem vagyunk barátok, csak ismerősök. Mindegyik hoz nekem ezt meg azt, megköszönöm szépen, nem vagyok válogatós, közben beszélgetünk, de senkit nem engedek túl sokat beszélni, mikor kijelentik, hogy nem értük, akkor már búcsúzom is, úgy teszek, mintha nagyon álmos lennék, menjenek a francba. Egyedül azzal a

guberálóssal vagyok jóban, aki olyan iszonyatosan nehéz csomagokat cipel mindig a vállán, és vadul veszekszik mindenkivel, hosszú rőt szakála van, és borvirágos arca, bár még sohasem láttam inni, egyszer gyermekkoromban, mind a két lábam megvolt még, láttam az egyik üzlet bejárata előtt, ordított torkaszakadtából, azt üvöltötte, románul persze, hogy még vécépapír sem kapható, és menjen mindenki az anyja picájába, a Ceaușescu nevét is emlegette, mi meg apámmal elosontunk onnét, mert féltünk, hogy még azt hiszik, vele tartunk, noha nyilván vele tartottunk, mivel az ördöggel tartottunk volna. Néha leül mellém, felém nyújt egy darab kenyeret vagy egy fél dinnyét, főleg a télen esett jól, a barátság is meg a kaja is, az egyik lépcsőházban a lépcső alatt béreltem ki egy helyet magamnak, nem abban az udvarban, ahol anyám lakik, a szemben levőben, kartonokat hordtam oda, egészen elviselhető vackom volt ott, egy kis szuka lakott velem, összebújtunk, ő is tartott valami meleget, igaz, még csak egy telet húztam ki így, mit nyavalygok, lehet, hogy a következő nem is kell kibírjam. Elmeséli az életét, egész összefüggően beszél, csak én nem jegyzek meg a világon semmit az egész monológjából, de jobb is így, minek cipeljek én is, én csak ülni akarok itt a sarkon, aztán annyi, de ritkán ő is megelégedi a dolgot, az életet, térdre esik, úgy könyörög, hogy nehogy az istenért megnősüljek, mert ő azt nem bírná ki, ne hagyjam egyedül, igazán olyan rendes fiú vagyok, még megrontana az a szemét fehérnőp, ilyeneket. Ő az egyetlen, akinek ilyesmit megengedek, a többiek csodálkoznak is a dolgon, föl nem foghatják, mit eszik rajta, de hát mért magyarázkodjak én nekik? Azzal a TIR-sofőrrel is addig voltam jóban, amíg meg nem szólalt, mennék már arrább, mondta csöndesen, amikor harmadszor járt erre-felé, úgy érezhette, most már joga van hozzá, milyen rendes fickó volt az, hogy tudott hallgatni, és hirtelen ő is megbolondult. Már nyúltam is a mankóim után, és onnan látszott, hogy nemhiába reménykedtem, hogy nem szólt utánam, csak láttam, amint megtöröli a kezét, becsavarja a konyakosüveg kupakját, aztán indít, hátratulat, elindul, balra fordul, gondolatban követtem az útját, tudtam, hogy ezt kell tennie, megint balra fordul, és megint, már itt is van, abban az utcában, ahol én ülök, tényleg megláttam a kocsit, száguld felém, én meg csak nézem, végre, gondolom, egyre közeledik, a többi autó fékez, ordító sofőrök ugranak ki a kocsikból, a gyalogosok is üvöltöttek, és az utolsó pillanatban megragadják a karomat, és mielőtt bármit tehetnék, elrántanak. A TIR elzúg mellettem, de a járókelők már az utcán, a kocsik mind idejében fékeztek, úgyhogy rohan tovább, ott, ahol el kellett volna ütnie, ahol most széttaposott testem cafatjai kéne rángatózzanak, ott ismét balra fordul, és örökre elzúg. Na hála istennek, morogja az, aki elrántott, leporolja magát, és továbbmegy, mintha mi sem történt volna, én meg nézem a karomat, közel a csuklómhoz vékony csík húzódik, nézem a mélyvörös nyomot, és arra gondolok, hogy megfogott ez az ember. Most már csak az estét várom, nem várok semmi egyebet, csak azt, hogy besötétedjen, az emberek lefeküdjenek, a kocsik megriktuljanak, csak a Szamos hallatsszék a csöndben. Azt még meg-várom, aztán hátha nem kell többet várni.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Napló

1994. október 24. hétfő

Vágó Márta emlékeztetéseiben az ragadott meg leginkább, hogy egészen apró dolgokat is képes volt megjegyezni. Amik — most kezdek rájönni — nem is annyira aprók, csak eddig nem tűntek számomra észben tarthatónak, jelentőségteljesnek. Sohasem írtam le például a naplóban, hogy mikről beszélgettem valakivel egy bizonyos napon. Lehet, hogy én csak beszélek, és JA tényleg mondott is valamiket? Kényelmes és szerény álláspont lenne...

1996. február 28.

Hiány-megközelítések:

A hiányt kétféleképpen írhatom le. Ha a hiányról írok, akkor a hiány ott van a leírásban. És ezáltal meghamisítódik. Vagy nem írok róla, minden egyébről írok. És akkor a hiány úgy van ott, hogy nincs ott — hiányként.

1996. március 2.

Ha az ember csak megy és megy, nem tud jól körülnézni; ha megbotlik és elesik, akkor biztosan jól körülnéz. Legalábbis megnézi, hogy miben botlott meg.

Csodálatos a víz világa. Felülről nézve a jéghegynék csak egytized része látható. Víz alá bukva azonban a kilenczetedét látod. Érdemes a víz alá bukni.

1996. november 21.

A genetikai anyagokra persze sokminden áthárítható. Erről szólna a vallás és az eleve elrendeltetés? Felelős vagyok a saját tetteimért, ha azoknak "úgy kellett történniük"? Azért történnek úgy, hogy utána felelősnek érzem magam? Azt jelentené a bűn, hogy nem érzek felelősséget a tetteimért — vagy éppen fordítva? (Van fordítva?)

Felelős vagyok — annak kellene lennem. Az esélyem az, hogy kilépjek az eleve elrendeltett dolgokból egy saját elképzelés (szabadság?) mentén. De akkor lennie kell egy ilyen koncepciónak. Nincs mentség arra, hogy nincs koncepció. Esetleg, ha a tettekből, elejtett szavakból kiszűrhető. De erről nincs szó, sajnos. Túl sokat teszünk, beszélünk, és a szűrő mi magunk lennénk. De többnyire nem működünk.

Egyedül vagy másokkal tudok (magamról) gondolkodni igazán? Egyedül nem. Most is egy papírra van szükségem, meg

egy tollra. Vagy egy könyvre, például egy Rushdie-könyvre, amely a már ezerszer hallott gondolatokat újra aktualizálni tudja, úgy, hogy felszisszenek. Például ezt a genetikai dolgot pont itt és pont most. Azt hiszem, koncentrikus körökről van szó, amelyekben más-másféleképpen érvényesek a dolgok, anélkül, hogy ellentmondának egymásnak. Valamelyik körben úgyis meg kell valósulnia mindennek; ha nem, az a legrosszabb. Talán erről van szó: "lebontani" (ide valami más szó kellene, de nem a "kitörölni") a köröket elválasztó fekete vonalakat. Mondjuk, szaggatottá tenni a vonalakat. Van, aki ezt meg tudja tenni, legalábbis kívülről úgy néz ki.

Védekezek most is, és nem nevezem nevükön a dolgokat. Így értelmetlen az egész.

1997. január 12.
vasárnap

Találtam Kierkegaard-nál egy zseniális megfogalmazást arra, hogy mi a hit. Már másodszor vagyok szemben vele, és most már nem akarom elveszíteni. "A hit éppen az a paradoxon, hogy az egyes mint egyes magasabb, mint az általános, és jogosan áll szemben az általánossal, nem alá, hanem fölérendelve, úgy azonban, hogy éppen az egyes, amely az általánosnak egyszer már alárendeltetett [az etika szintjén, ott, ahol az általános érvényű, mindenre érvényes kijelentések fontosabbak, mint az egyedi érvényűek], most az általánoson keresztül lesz olyan egyes, amely mint egyes fölé van rendelve az általánosnak; hogy az egyes mint egyes abszolút viszonyban van az abszolúttal. Ez az álláspont nem közvetíthető, mert minden közvetítés éppen az általános erejénél fogva történik; ez paradoxon volt és mindörökké az is marad, hozzáférhetetlen a gondolkodás számára."

Kierkegaard Ábrahámról beszél, aki Izsákot voltaképpen meggyilkolná, ha az etika szintjén nézzük elhatárolását, színtetettét. De ez a paradoxon egyfajta magyarázat az olyan bibliai helyekre is, ahol Jézus kilép az etikából, és valami elvárástörölt mond — például az olaj-jelenetben (Máté 26: 6-13), vagy Lukácsnál, a családi kapcsolatokról: "Ha valaki én hozzám jó, és meg nem gyűlöli az ő atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, fitestvéreit és nőtestvéreit, sőt még a maga lelkét is, nem lehet az én tanítványom" (Lukács 14: 26). Valahogy úgy értem ezeket a helyeket — és ezért költő Jézus —, hogy valami racionálisan el nem mondható dolog van itt, s a legtöbb, ami

megtehető, hogy figyelmeztetek: ez a kérdés nem olyan egyszerű, amilyennek látszik. És nem minden általánosítható.

1998. április 23.
csütörtök éjjel

A Noé bárkája valamiért fontos mítosz lehet, akárcsak Oidipusz király. Vagy csak arról lenne szó, hogy ma megسيمogattam egy kutyát, és ez ájtott az álomban? A-val egy állatkert-szerűbe mentünk, volt ott kutya, tigris, leopárd, denevér, méhek, növények is persze (szőlő stb.) — érdekes, patás állatokra nem emlékszem. A kutya hol ugatott, hol simogattam. A macskafélék lusták voltak, vagy félelmetesek, de fejedelmiek, ilyenkor nem törődtek velem. Egy gorilla végül arról beszélt, hogy nem engedik zenélni, nem engedik próbálni az édesanyjával, aki zenetanárnő, a gorilla dobol.

Denevér. Hajnal volt, lassan világosodott. A-val a fák alatt álltunk, fújt a szél, denevérek jöttek vagy fellevelek, a hajamba estek, félttem. Pedig csak a csillagokat szerettük volna nézni, és mutatam A-nak egyet, amelyik mozog. Nem hull, hanem lassan, egyenletesen mozog.

Voltak ott méhek is, volt szőlő, a K. L.-é, a méhtartó gazdák sajátosan, egy házikóba helyezték a lépeket, a méhek azt töltötték fel, a gazdák házastul adták el.

De hogy kerültem én oda?

Ja. A gorillát nem hagyták alakoholt inni sem.

1998. június 21.
vasárnap

A költészet a szavak rendhagyó használata: olyan, mint amikor az esernyővel kutyát kergetünk. (Mondja, valahogy így, Zalabai Zsigmond.)

1998. október 14.
szerda

A lelkesedők, azok, akik "igazán" hisznek valamiben, sokszor igazat mondanak. Mondhatni: véletlenül van igazuk. Nem merül fel bennük, hogy mi van a dolgok alatt. Az autótülkölés a lakodalmass menet közepette az ostopattogás utódja: ördögűzés. Valami, ami elhomályosult. Mindenből lehet tanulni valamit. Ha tanulni annyi, mint használni.

A kimondott igazság nem mindig "célravezető". Ez nem azt jelenti, hogy hazudni kell, hanem hogy időnként hallgatni kell. A kimondott igazságnak az a veszélye, hogy hazugsággá válik, mert más-másképpen értik, s mert más-másképpen használ-

ják. Van az igazságoknak egy rendszere, a miért?-ek rendszere (nem kell valami nagyon bonyolultul gondolni, egyenként minden eleme rendkívül egyszerű), s a kimondott dolgot ebben az egészben kellene érteni. Füttyölök rá, hogy egyesek azt mondják, nincs egész, csak részek vannak. Ez a cselekvésnek egy másfajta stratégiája. Annak a vágya, hogy a még nem teljesről is beszéljünk, mert lehet, hogy nem érünk a végére. És egyfajta kétségbeesés is: egyedül vagyunk. Valakinek át kell adni a megtalált összefüggéseket. És ehhez idő kell, a mester-tanítvány viszony az ellesés, eltanulás művészete igazából. A tanítványnak a hallgatást is értenie kell, vagy meg kell sejtienie az értelmét.

Én magam is részleteket írok, mert a részekkel kell kezdenem, és mert felejték, rendkívüli módon felejték. Azokat a megértési pillanatokat szeretném rögzíteni, amelyeknek a gyakorisága eléggé esetleges (függ az olvasmányoktól, az igazi intellektuális párbeszéd letétől vagy nemletétől), de van úgy, hogy egy nap három-négy ilyen felvillanást is érzékelek. Aztán elfelejtem, szunnyadni kezd. Ha újra felszínre kerül, lehet, fel sem ismerem.

Szóval: van-e egész? Kell lennie, tiszta ellentmondások nincsenek, az ellentmondások párhuzamos kijelentések, párhuzamos használati körben. (Ahol nem metszik egymást. Néha mégis, mondja Bolyai.) Az ellentét a legócskább trópus. Az hiszem, ami ellentétként működik egy versben, az voltaképpen párhuzam.

Nyilván vannak nem-igaz kijelentések, amit úgy hívnak: hamis kijelentések. De most nem "konkrétumokról" beszélek, hanem világnézeti kijelentésekről, általános életmodellekről. Itt már jóval kevesebb a hamis kijelentés. Ha van, akkor többnyire egy hamis premisszából indul ki, ott tettenérhető.

Az ember forgácsokat kénytelen írni, mert nincsen betippelhető sorrend, amiben felvillan a "igaz" kijelentések. A filozófiai sorrendek egy hagyományba kényszerítenek, ahol a meglévő művek, bibliográfiák ismerete kötelező. Én egy hétköznapi világnézetest próbálok körvonalaizni a magam számára, amelyben a Romanák, Tiffanyk is lehetőségként mélységet hordoznak. Jóval kisebb valószínűséggel, persze. De például a Beavis&Butthead valamiért zseniális (azóta látom az RTV-n a Mike Judge új rajzfilmjét, és kezdek rájönni, miért; ez az a bizonyos humor, amiről Reviczky

vagy Kosztolányi is ír), vagy a Radiohead-klipp is az éjszakában menekülő férfival. Nem lehet előre tudni, mi indítja el a megértés folyamatát.

Komikus a végtelenül kicsiny, mondja Reviczky. (A komikus nem ugyanaz, mint a humoros.) Ezért lesz az igazság komikussá a fűzfapoéták tollán. Ezért kell néha hallgatni.

1998. október 15.

Karl Poppert olvasom, tudományelmélet. Ő mondja: "Nagy hiba lenne azt feltételeznünk, hogy a tudomány objektivitása a tudós objektivitásától függ." Vagyis: az objektivitás társadalmi kérdés, alapja a tudósok kölcsönös kritikája. "Így részben a kritikát lehetővé tevő társadalmi és politikai viszonyok egész sorának függvénye."

A kérdésem, problémám itt az, hogy "felmenti-e" ez a tudóst saját tételeinek megfogalmazásakor valamiképpen? Ráruházható-e az "igazságkeresés" a párbeszédre egy olyan közegben, ahol ennek nincs túl nagy hagyománya, intézményes vagy akár milyennek kerete?

De lássuk, Poppernél és kritikusanál ez felmerül-e.

Nyilván nem.

1998. október 20.

Persze, mi a kitérő, és mi a fősodor; hiszen ebben a füzetben folyton arról van szó, amiről nagyon nehéz beszélni. Valamiről, ami mindig más, amit folyton elfelejtünk, ami mindig az éppen végbemenő beszélgetésben van.

Szilágyi Pista bácsi beszélt ma a tévében, ismét egy felvetett kérdés, amire nem biztos, hogy tudok válaszolni. Azt mondta, azért nehezebb a mostani irodalom helyzete, mert ki kell találni magának valamit, amivel szembenáll, amihez képest meghatározza magát. Elhangzott némi allúzió is az OJD-ék polgárpukasztó kísérletére, noha hol van már az a polgár, aki pukkan, mondta Pista bácsi. (Nem olvas verset.)

A nemet-mondás... vajon pontosan ugyanaz, mint az ellenét mint irodalmi művet szervező trópus? Szerintem nem. A nemet-mondás egy lehetőséget hordoz, hogy átbillentse a beszélgetést, az "eszmék cseréjét" egy másik síkra. Ezt a legnehezebb megcsinálni, és ennek van a leginkább tétje. Valószínűleg.

Aztán: egy fontos Látó-szám, az irodalomtörténeti körkérdéssel. Azt hiszem, Gábor elérte a célját. Átgondolódott dolgok, körvonalaazódik, hogy kik azok,

akiknek fontos ez az egész belegondoláskodás. Jó lapszám lett, legalább olyan, mint a Korunk kritika-száma annak idején.

1998. október 22.

Hogy is van ez, hogy egyetemes, meg nemzeti/helyi? Ez egy jó nagy csapda, ahogy Zsuzsa mondaná. Persze nehéz megszabadulni tőle. De meg kellene próbálni (legalább magánhasználatra) kilépni belőle. A "nem beszélek róla" időnként megoldás lehet. A hallgatás fontossága.

Csapások, amelyeken el lehet indulni mégis: É. mondja, hogy az értékszerkezet az, amit érzékelné tudok egy idegen kultúra alkotásaiban. Hogy ettől érthető, sikeres Márquez itt. Vagy Kundera, ott. Alapfeltevésnek nem is rossz. HA van regionalitás, akkor valami olyan értékszerkezeti módosulás, sajátosság kell ott legyen, amely befogadhatóságát zavarhatja vagy elősegítheti. Talán éppen arról a zavarról is szó van, hogy egyáltalán felmerül az,

hogy nemzeti- meg világirodalom? Nyilván ott merül fel (ott zavaró) ez, ahol nem érzi magát egyetemesnek (elfogadhatónak) a kultúra. A kérdés az, hogy azért nem elfogadott, mert elfogadhatatlan, vagy mert rossz a marketing-stratégia? (A viszonyulás a helyzethez.) Ha a viszonyulás: frusztráltság, akkor egyrészt rossz a marketing (így nem lehet elfogadottá válni), másrészt nem általános az érték. Vagy: mindenki frusztrált, kívül vagy belül? (Valóban érdekes a néger írók mozgalmak? Ha igen, meg kellene már érteni, hogy miért...) Azt hiszem, É. nagyon jó helyre nyúlt...

A másik: egy olvasási mód. Ha folyton kritizáljuk ezt a bizonyos kollektivitást-önelemezgetést, akkor továbbra is frusztráltak vagyunk. Azt a lépést gyakoroljuk, hogy előbb szembenézünk, aztán meg (majd) lépünk. Tényleg ne csodálkozzunk a Márton L. által átvett olvasási stratégián, amelyet Zsuzsa idéz — mi magunk kreáljuk. A nonszalansz lenne a megoldás? Nem hiszem, de az itt és most elemzése, egy helyzet megértése lehet, hogy nemcsak egy múlt megértése. (Az is.) Azt hiszem, Zsuzsa ezt okosan csinálja a szövegében.

Ja. A nonszalanszt is a régihez való viszonyulásként értékeli majd az olvasatokban...

A legérdekesebb a dologban az, hogy már léptünk, és most mintha nem vennénk észre. Továbbra is "szembenézünk", újra és újra. Pedig elég azt mondani: a Szilágyi István regénye az Erdély-regény, vagy a Bodor Ádámé, vagy a Láng Zsolté. És ezzel sokmindent megoldottunk.

Ha a kollektivitás-egyén szóba kerül, az is egy jó nagy csapda? Bármelyiket hangsúlyozom, hazudok. (En legalábbis, és nem hiszem, hogy ezzel más ne így lenne.) Tehát csak akkor lehet gondolkodni róla, ha más síkra billentem. Rorty állítólag valami ilyesmire beszél. Meg kellene nézni.

Ja. A centrumtudat számára láthatatlanok ezek a problémák. Én vagyok a világ közepe. Ezen gondolkodunk még egy kicsit. A lavina, az olvasmányoké, amelyet Zsuzsa emleget, mindig a világ közepén megy keresztül. Ami a világ közepén kívül van, az nem érdekel, viszont minden a világ közepében van, mert ahogy ráesik a tekintetem, ő is a világ közepe. Én vagyok a világ közepe. Ezt most halálkomolyan mondom, miközben a szájam széle rángatózik. Gondolkodunk ezen egy kicsit, -om ezen egy kicsit.

És: a saját cikkem sutaságai. Idegenné tétel? Igen, úgy hogy közben rólam szóljon, tehát a világ közepéről. Igen, a világ közepe (köldöke) határozottan érdekes, mondja Vida. Én nem ismerem, mondja Zsuzsa. Talán ez a legfontosabb.

Rorty mondja: "Az önmegvalósítás szótára szükségszerűen magánjellegű, mással nem megosztott, érvelésre nem alkalmas. Az igazságosság szótára szükségszerűen nyilvános és megosztott, az érvelő eszmecsere közege." Ez így tűnik nekem is, azzal a megjegyzéssel, hogy az emberek közti kommunikációnak van azért egy tétje, ami talán épp az önmegvalósítással függ össze. El kell juttatni a másikat egy kü-

szőbre, ahonnan aztán magának kell eldöntenie, hogy belép-e, le nyomja-e a kilincset. Rosszul mondom: nem kell, de ez a maximum, amit meg lehet tenni. Egyáltalán: kimondani, hogy van küszöb.

És a két dolog mintha nagyon is összefüggne. A legérdekesebb "igazságok" épp az emberre vonatkoznak, az ő viselkedésére, vagy egyáltalán: létezésére.

Liberális ironikus — mondja Rorty. "Liberálisok azok az emberek, akik úgy gondolják, hogy a kegyetlenség a legrosszabb mindabból, amit teszünk. Az »ironikus« fogalmát arra a személyre használom, aki szembenéz saját leginkább központi meggyőződésével és vágyai esetlegességével — aki eléggé historista és nominalista lévén, felhagyott azzal az eszmével, hogy a központi meggyőzések és vágyak valami időn és véletlenül kívülre utalnak vissza. A liberális ironikusok olyan emberek, akik az ilyen megalapozhatatlan vágyak közé sorolják saját reményüket, hogy a szenvedés csökkenni fog, hogy az emberi lények megalázása megszűnhet." Kb. így.

1998. október 24.

Tegnap könyvesemberrel volt találkozó, a Balassi kiadóval. Ő mondta azt a példázatot, hogy a levett arcképek helye ott szokott maradni a falon, sokáig. Újra kell festeni az egészet, ahhoz, hogy eltűnjön. (Azóta Attila egy másik változatát mesélte el ugyanennek a történetnek — amikor rossz a gyerek, az apa mindig bever egy szeget az ajtófélfába. Ha szót fogad, az apa mindig kihúzza egyet. A gyerek egy adott ponton jubilál, hogy milyen kevés szeg maradt. A papa ingatja a mutatóujját: igen, de nézd meg, mennyi lyuk van az ajtófélfán...) A befektetett munka szempontjából nyilván igaza van a történetnek. És abból a szempontból is, hogy aki leveszi a képet, nem feltétlenül azonos azzal, aki majd újramázza. Más jellegű a feladat — a nemet-mondás és az átbillentés nem ugyanaz. De az egyik feltételezi a másikat.

Az újraolvasástól napló a napló. Azért érdemes egyáltalán nekifogni. És ahogy most olvasok, valami kezd körvonalaazódni, ami már nem napló, de még nem valami más. Ezt válogatom most ki, nem ocsú közül a búzá, hanem egy esetlegesség-halmazból egy másikat, ami azért felfűzhető egy gondolatmenetre. Ha mást keresek, más válik majd fontossá. Persze, napló-e a "válogatott" napló, ami nem a saját esetlegességéről szól.

VERESS DÁNIEL — köszöntjük a 70 éves szerzőt —

Cs. Szabó László holdudvarában

Különös, furcsa, nyomasztó és vészterhes volt az 1948-as esztendő. Tulajdonképpen folytatása és kiteljesedése az előző év felgyorsult "fordulatának".

Szinte fél évszázad telt el azóta.* A történeti szakasz politikai és esztétörténeti fel- és bemérését, feltérképezését a kortörténet-szek — legalábbis részben — számbavették, magyarázták, értékelték. Bennem mindmáig az általános közhangulat, a társadalmi közérzet él igen elevenen, a megfélemlítettség nyomasztó állapota, a kapkodó út-kiút-kereső, tájékozódási pontokat fürkésző hatások és ellenhatások zavaros tömkelegeként. Mi, akkori húszévesek, a "fényes szelek" tragikus sorsú és életútú nemzedéke, valamiképpen az optimista reménykedésnek — mint utóbb sokszorosan bebizonyosodott, naiv — várakozásában éltünk, eszméltünk a sorjázó csapások alatt, a korviszonyokat jellemző aljas politikai-hatalmi játszmák, ideológiai öklözések tanúiként, részeseiként és áldozataiként, erősebb vagy mérsékeltebb átéléssel kortársként. A kor pedig az volt — ami volt, s nem az, aminek szerettük volna, hogy legyen a korábbi várakozások rávetülő fényében.

Érettségi után, 1948-ban, öt hetet a háromszéki származású, magyarnak született, románra renegátosodott pártvezető, Vasile Luca, alias Luka László nevét viselő Szolyva-Visó-i önkéntes vasútépítő nemzeti munkatelepen töltöttem sokadmagammal a háromszéki diák-brigád tagjaként. Ott ért váratlanul a meghökkentő jugoszláv fordulat, Tito és társai "leleplezése", megbélyegzése, kiközösítése, melynek alaphangját — moszkvai utasításra — az akkori román pártfőtitkár fulladozó dühű írásos kirohanása szabta meg, illetve indította el.

Közben otthon, a délkeleti Kárpátok karéjában lapuló székely kisvárosban, Sepsiszentgyörgyön az állambiztonsági szervek letartóztatták édesapámat, majd több hetes kihallgatás után — váratlanul, nem remélten — elengedték. Utóbb ötvenkettő tavaszán hurcolták el, több előzetes házkutatás után — az elkobzott könyvek közt Lenin írásainak egy német nyelvű moszkvai kiadása is szerepelt! —, s tartották fogva tárgyalás és bírói ítélet nélkül két esztendeig. Előtte a hírhedt pitești börtön — melyről 1990 után elképesztő dolgok derültek ki — elbocsátó papírja. A bűncselekmény rovatban fogvatartásának jogi indoklása: "társadalomra veszélyes ellenséges megnyilvánulások".

Felrötták neki is, miként évtizedeken át nekem is bátyja, nekem nagybátyám, Dálnoki Veress Lajos hadseregparancsnok vezérezredes "dolgait". Nevezett 1944 késő őszén a nyilas hadbíróóság ítélte el antifasiszmusáért, majd két évvel később, 1946-ban, az úgynevezett Magyar Közösség "államelenes összeesküvésben" betöltött szerepéért, a kommunista vészbíróóság ugyancsak tizenöt év nehéz börtönre ítélte, melyből tíz év után, 1956-ban szabadult ki, és emigrált nyugatra a forradalom leverése után.

A tények ma már közismertek, mindezt azért kell megemlítenem, mert az Erdélyben élő családtagokat mintegy személyesen is felelőssé tették Laji bátyámért, tehát itt, Ro-

mániában, a román-magyar "testvéri együttműködés" jegyében. Micsoda torz, de a rendszer természetéből következő eljárás volt! Évtizedek során, legalább húsz életrajzomban vádként került bele a rokonság. Esetenként a vizsgálati szervek olyan számonkérő indultal rótták fel, mintha bármilyen szerepem lehetett volna a nagybátyámat illető dolgokban, gyermekként, majd kamaszként befolyásolhattam volna a hadtest-, majd hadseregparancsnok személyes katonapolitikai döntéseit.

Ez a családtörténeti kitérő azért kerül be írásomba, mert az antikommunista összeesküvéssel vádolt bujkálót egy ideig Cs. Szabó László édesapja, Szabó Kálmán rejtegette — meg is hurcolták miatta, lévén régi barátok, akiket — különösek az élet dolgai — egy közös "szerelem", a ló kötötte össze: nagybátyám huszártiszt volt, Szabó Kálmán a Nemzeti Lovarda vezetője.

Csé, ahogy Cs. Szabó Lászlót mindenki nevezte, nekem nagybátyámról ezt írta: "Dálnokon sosem jártam, apámnak jóbarátja volt dálnoki Veress Lajos, ő a kevés megbízható magyar érzésű főtiszt közé tartozott egy letűnt — s jó, hogy letűnt — világban. A többi áruló sváb volt. Itt él Londonban, jócskán megöregedve, de egészségesben." (1969. november 23.)¹

A családi levéltárból halászom ki Csének nagybátyámhoz írt, 1975. július 5-én keltezett levelét, melyet írója jellemzéséhez közlök:

"Igen tisztelt, kedves Barátom, nagyon szépen köszönöm megható és kitüntető figyelmet, a három kötetes Magyarország honvédelme megküldését. Négy nap múlva megyek kb. három hetes pihenőre svájci barátokhoz (remélem újabb szerencsétlenség nélkül), augusztusban meg valószínűleg rámozdul kb. 400 oldalas könyvem bogarászó korrektúrája. Mindebből következik, hogy szeptember elejétől láttál el nagy őszi olvasmánnyal. Mert becsületesen akarok végigmenni rajta, nem szemezve s böngészgetve. Ajándékkoddal a nagy tragédia egyik fő forrásvidékéhez vezetél el; ismerni kell töviről hegyire. Nem tagadom, egyénileg az érdekel legjobban, ami Erdély védelmére vonatkozik. A könyv persze messziről már rég becsült ismerősöm, több érdekes recenziót olvastam róla, s azt hiszem, nem mondok újat, hogy széles körben milyen kitűnő a híre. Danitól még csak rövid életjelt kaptam, én tegnap írtam neki, sőt hosszú kéziratot is mellékeltem, mert kitart rögeszméje vagy lázálma mellett, hogy összefogva talán mégis ki tudja nyomtatni valamelyik "nem harapós" írsomat Erdélyben. Adná Isten, hogy az ő szent örületének legyen igaza s nem az én elnyugatiasodott józanságomnak. Baráti tisztelettel és székely szeretettel köszönt Cs. Laci."

A jelzett négyszáz oldalas könyvnek anyagi okokból csak fele jelenhetett meg, *Két tükör közt* címmel 1977-ben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem könyvsorozatának első kiadványaként; második része — Csé beszélgetései fiával —, tudtommal máig sem. A nekem küldött tanulmány — *Bátyánykép vagy portré? A Shakespeare-kori an-*

gol festészet — Csé nagy meglepedésére egyetlen szó változtatás nélkül, hibátlan szédséssel a kolozsvári KORUNK 1976/8. számában látott napvilágot. Cs. Szabó László majdani monográfsa tájékoztatására közlöm, hogy 1949-től az 1980-ban a Nagyvilágban megjelent Dickens-tanulmányig Csének tanulmánya csak Erdélyben jelent meg, az említett, valamint a *Pro és kontra* című történelmi esszéje Báthory-drámám műsorfűzetében 1970-ben. Magyarországon csak két, körkérésre adott válasza — *A Nyugat emléke, Mit jelent a Biblia az életben?* —, mindkettő 1971-ben, a Rónay György által szerkesztett Vigiliá-ban, aki ugyanabban az évben ugyanott közölte a *Római muzsiká-ról* írt bő olvasónaplóját. Az igazi réstörésre vagy jégtörésre még egy évtizedet kellett a magyar irodalomból kirekesztett szerzőnek várnia. De minderről más összefüggésekben még többször szó esik. Ideje visszatérnünk a negyvenes évek végéhez, a szellemi út-kiút-kereséshez.

Egy, illetve több íróhoz kapcsoló gondolatrendszer, filáció, az idő tájt is nagyon kanyargós, ellentmondásos, a befogadás és felszámolás folyamatában alakult ki, a történelmi és egyéni helyzet bonyolult függvényében, művek, irányzatok, szellemi áramlatok hatásközegében, a választás, az elfogadás és az elutasítás ismétlődő állandóságával. A hatások eredetét visszanyomozva elkerülhetetlen az ismeretkörülmények felidézése, mely egyszersmind az adott időszak és egyéni életszakasz lehetőségeinek, problémaköreinek, a társadalmi orientáltságnak tükré is. Az ember, minden ember, utólag részben vagy akár egészben megtagadva magát hurcolja a szellemi érés — a beérés egy életen át tartó folytonosság — tájvidékét, környezetét. Múltját utólag másra nem választhatja, megtörténtként kell vállalnia. Annak megértése és megértetése, még az időteremtette távlat által biztosított kritikai feltételek fényében sem könnyű és egyszerű. Mindehhez egyetlen, Csé-hez vezető példa.

A negyvenes évek vége fele egyik szellemi inspirálóm Lukács György volt. Azideig megjelent műveit, hat vagy hét könyvét olvastam. Ő terelte figyelmem Goethe, Balzac és Stendhal fele. Balzacról már 1950-ben írtam a kolozsvári Igazság-ban, Stendhalról, hosszú évek során nyolc-tíz alkalommal is, de az ő vonatkozásában is Lukács csak "az első lökést" adta, pl. a Stendhalba való beavatást Illés Endrének köszönhetem. (Erdély soha nem volt Csomorkány. Forrás, 1/1995.)

A Lukács-hatást megemlítem Csének írt egyik levelében is. (1969. okt. 13.) Ezt válaszából sejtítem: "Írod, hogy mestereid a mesterségben Lukács és Csé, — hogy a csudában egyezteted a kettőt?" (1969. nov. 23.)

Elkerülhetetlen egy indokoltnak tűnő közbevetés: Csének írt első levelém, valamint egy Chicagóból, 1976. május 31-én küldött üzenetem kivételével, mindahány episztolát írógépen és indigós másolattal írtam, mintegy harmincat, kb. 80 gépelt oldalnyi összterjedelemben. Mind Csé leveleit —, tudomásom szerint egyetlen, általa tartalmilag fontosnak minősített levelét nem kaptam

meg, eltűnt, ki tudja hol, hogyan, miért? — mind a válaszok másolatait sikerült megőriznem. Hogy miért írtam válaszaimat másodpéldánnyal? Két okból: egyrészt ha a biztonsági szolgálat — mely általában rossz szemmel nézte, utóbb tiltotta — a nyugatiakkal való kapcsolattartást — tartalmi kifogást emelne, bizonyítani tudjam, hogy mit írtam, még inkább azt, hogy mit nem írtam, hiszen a vádaskodások általában mondvasínáltak voltak; másodsorban azért kellett másolat, mert a válaszok néha hetekkel, többször hónapokkal később érkeztek, s így pontosan már nem emlékezhettem arra, hogy a viszontválasz egyik-másik utalása mire vonatkozhat. Ezért tudom idézni, hogy a Lukács-kérdésben mit feleltem Csé-nek: "Egyeztetni? Sehogy. Viszont nemzedékemnek, mely a háború után egyenest a világ-megváltók hitével lépett be a történelembe, serdülő fejfel és illő naivitással, élménye volt Lukács. Miben? Abban, hogy a filozófiai tájékozottság igényére hívta fel a figyelmet. Talán soha nem rágtuk volna át magunk a Platón és Heidegger közt lévő fogalmi konstrukciók kásahegyén az ő ösztökélése nélkül. Nem volt haszontalan az út, bár időt és idegzetet pusztítóan hosszús. Rájöttünk az elvont gondolkodás ingerére, felszökött az igény ebben az irányban. Eszmerendszere már más kérdés." (1969. dec. 3.) Levélben nyilván nem írhattam meg, hogy pl. Az ész trónfosztását nem csak hazug, hamis, de ideológiai korlátaihoz mérten is bárgyú munkaként szállazgattuk. A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy a Lukács-tanítványok mindenrendű interpretálásai után, a kérdést számomra Hanák Tibor két könyve — a szerzőtől kaptam személyesen A filozófus Lukácsot 1975-ben a dedikálás szerint, Az elmaradt reneszánszt 1979-ben, Bécsben való találkozásainkkor — világította meg az igazmondás érvényességével és tárgyilagosságával. Nyilvánvaló, hogy az egykor Lukácsról is "ihletődött" romániai magyar filozófusok, szociológusok és esztéták ma mindent másképpen látnak és értékelnek, mint egykor, részben elhallgatván, részben végrehajtván a maguk önrevízióját.

Csé válaszából: "Kérdésekre Lukács Györgyről meggyőződen feleltél. Volt mesteridet — ma már kinőttél a mesteriskolából — jól választottad ki. Németh László hisztérikus, de jószívű ember, nemcsak beszél pedagógusi etikáról, csakugyan az fűti, hajtja. Levelezésedben annak idején joggal számíthattál rá." (Keltezetlen levél 1970 elejéről.)

Lukács Györggyel egyébként hamar megütöttem a bokámat. 1949 nyarán előadást tartottam róla a Szeben melletti, Páltini-nis-ben lévő egyetemi ifjúsági táborban. Nyilván nem tudtam szorosan lépést tartani a magyarországi eseményekkel, késve szereztem tudomást az ellene megindított támadásokról, sőt hajszáról. Nem ismertem az akkortájt frissiben megjelent *Bírálat és önbírálat* című védekezve vádló írását, melynek alapján előadásom két buzgó hallgatója — magyarok voltak — feljelentett az egyetemi pártbizottságnál. A hercehurcát nem lehet elfelejteni; szigorú megintést kaptam.

De mi köze ezeknek a személyes dolgoknak Cs. Szabó Lászlóhoz? Meglehetősen sok, ugyanis ezek adják első "ismerkedésünk" szellemi hátterét, jelzik azt a társadalmi és közérzeti mozgó iszapot, melyre építkezni szerettünk volna, mert körülöttünk tombolt

a szellemi középszer, formalizmus és dogmatizmus iszaptegere. Csé, nyilván teljesen tudtán kívül, dobott egy mentőkötelecskét.

Azon a tragikus fuvallatú, nyomasztó 1949-es nyáron, heteken át, szinte naponta — az általános riadtságban kerülve az embereket — behúzódtam az akkortájt még csak tizenhatezer fős, kilencven százalékában magyarok, székely-magyarok által lakott városkám (lakosai száma ma hetvenezer, immár csak háromnegyed részük magyar, jó egynegyede Moldvából a hetvenes-nyolcvanas években betelepített) fiúfogimnáziumának, a Református Székely Mikó Kollégiumnak nagykönyvtárába, olvasni. Olvasást írok, de pontosabb, ha azt mondom, hogy böngészgetve tájékozódni, sőt egyszerűen könyvek között kotorászni. Volt ott vagy negyvenezer kötet könyv és folyóirat.

A tárgyilagosság érdekében pontosítanom kell. Feldajkáló, 1858-ban alapított iskolám, akkor már nevében sem volt református, sem székely, sem Mikó Imre nevét használó kollégium. Tíz hónappal korábban

államosított intézménnyé vált, egyikévé az állami tulajdonba vett liceumoknak, egyelőre még vonzolóda az adminisztratív-bürokratikus átmenetiség állapotában leledzván. Nagykönyvtárát zárolták, látogatása, használata "az újabb rendelkezésig" szigorúan tilos volt. Korábbi, a könyvtárért felelős tanárom, megbízván egykori ifjúsági könyvtáros diákjában, Csé írásában igen sokszor minősítőként használt fordulatával "jófajta" ember lévén, sutyiban kezembe adta az ajtó kulcsát, erős meghagyással, hogy belopkodásaimról senki nem tudhat, állásával játszik, az ajtót zárjam magamra, kopogtatásra még ismerősnek se nyissam ki. Ilyen idők jártak, mindenki mindenkire gyanakodott, egyik papi végzettségű tanárunk majdnem kommunista tanügyi államtitkár lett, akkortájt "fordult" a körülmények és egyéni ambíciói hatására világnézete s illant el hite.

Az egyetemen már nyakig túltünk a zsdanovizmusban. Heteken keresztül a nagy pártideológus-szent Alexandrov filozófiatörténetéről írt, soha és senki által nem olvasott, még csak nem is látott könyvének bírálatát elemezték, magyarázták, értékelték szemináriumvezetőink. A filozófia egyéb-

ként a dialektikus materializmus négy, a történelmi materializmus három törvényéből állt, miközben egy korábban megismert, pletykázva népszerűsítő amerikai szerző, Will Durant — néhány lényeges bölcséleti szempontot is megvillantó — könyvének, *A gondolat hősei*-nek indítására a Filozófiai Írók Tárá-nak kötetét olvasgattuk, lopva. A bölcselőkről, Platónról Kierkegaardig elutasító, tiltó sommázásnál egyebet nem hallottunk, lévén a gondolkodás egész története "az idealizmus és materializmus harca". Istennem, mennyi elveszett idő, mennyi fűrészpör és zuvat! Első szemináriumi szereplésem egy dolgozat volt — *Az ideológia fogalma Engels Anti-Dühringjében* —, melyhez hozzászólván a marxizmusban már járatos, negyedéves kollégánom azzal kezdte, csodálkozik, hogy a hátam mögötti, fejem fölött lévő Marx-mellszobor nem zuhan rám ennyi zagyaságot hallván. Professzorom, Gaál Gábor jóindulatúan mentette a tárgybán való járatlanságomat, miközben az időtájt még ő volt ideológusként, az Utunk főszerkesztőjeként — a legortodoxabb marxista. Tragédiája közismert, saját elvtársainak bunkózó, kegyetlen bírálatai pusztították el. Az igazságnak tartozom azzal, hogy irodalomkritikusi pályámon ő indított el, első írásomat — *Feminore Cooperről!* — ő hegedülte ki belőlem. (1950) Hejha akkor ismertem volna Gombos Gyula amerikai vázlatait, de *Hillsdale* című könyve évtizedekkel később íródott, még később került kezembe. Viszont forrásomat, a *Bőrharisnya* ciklust ma is őrzöm, meghatottan veszem kézbe: másfél századdal ezelőtt jelent meg, a "beszélyeket Bárá Eötvös József útastása szerint" magyarította Vachott Sándorné. De vissza a Mikó könyvtárába.

Történt, hogy a hatalmas könyvtárterem bal hátsó sarkában — a szintér, helyzet, a pillanat feszültsége kimoshatatlanul megtapadt bennem —, felfedeztem egy kereszt-pánttal lelekatolt, festetlen fenyőfa szekrényt. Sokáig kerülgettem, találgattam, hogy ugyanbiza mi lehet benne, hiszen a könyvtár nyitott polcrendszerű volt, a falak mellett körben mennyezetiig érő ékes faragott, keményfa szekrényekkel.

— Megfordult itt valamilyen szemrevételező fővárosi bizottság, kutyafuttaban ki-selejtezték a "legveszélyesebbeknek" minősített könyveket, s összekapkodva ebbe a szekrénybe zárták — világosított fel könyvtárőrő tanárom.

A szellemi termékekre vonatkoztatott embargó, a tilos, a tiltott könyvek, olvasmányok fogalma igen korán benyomult életünkbe, nappalainkba és éjszakáink rettegésébe, bővülön, szüntelenül változó tartalmakkal: szűkülő körök, fogyó levegő.

De van-e fiatal, akit ne izgatna az, ami tilos? Ami tiltott? Gondolom, nincs, én legalábbis a "kíváncsiskodók", a minden iránt érdeklődő hajlamúak közé tartoztam. Valamiképpen mindig izgattak az anatómia alá sorolt szerzők és művek, ez magyarázhatja például azt, hogy még a zárlat feloldása előtt, 1963-ban írtam — s közölték is! — a kolozsvári Korunkban Franz Kafkáról, amit — ritka jelenségként — román lap is recenzált. A megjelenés érdeme a bátor és ügyes szerkesztőké, Gáll Ernőé, Kántor Lajosé, kiknek a legelvadaltabb szorítások időszakában is volt egy-egy ilyen és hasonló huszárvágásuk,

>>>>> folytatás a 14. oldalon

>>>>> folytatás a 13. oldalról

így Németh László, sőt Cs. Szabó László vonatkozásában is. Erről a maga helyén.

A meglehetősen hebehurgyán barkácsolt szekrény egyik hátsó deszkáját lazán szegezték fel. Maradt egy kétujnyi rés, ahol az egymásra nem rakott, hanem dobált könyvekre be lehetett leskelődni. Ma sem tudom, hogy nagyon kell-e restellenem, s erkölcsileg elítélnem magam azért, amit tettem: nem kis ügyeskedéssel kiloptam egy, a réshez szorult könyvet.

Életem során sokszor elgondolkodtam a sorsszerű és a véletlen különös — hiszen racionálisan nem mindég megfeythető — viszonyán. Azon, hogy abban, ami egy adott pillanatban, helyzetben merő véletlenként jelentkezik, nem-e munkál egy távlatból visszapiillantva felismerhető szükségszerűség? Vagy amit a maga idejében sorcsapásként élt át az ember, utóbb valamiképpen, valamiben éppenséggel hasznára válik. És fordítva, az, amit önboldogító tudatban jónak hitt, következményeiben hátrányosnak, netán éppen átkosnak bizonyul. A célt az ember maga tűzi ki magának, de a végzet rögtönzi útvonalt, valahogy így szól egy görög fogadású mondás. Hogy a sorsszerűnek felfogottban — hányszor beleütköztem a kérdésbe Kemény Zsigmond hőseivel foglalkozva —, ebben a némileg sejtelmes, elemeiben homályos, hangulatában sötét fogalomnak, mi a racionálisan felfogható általános értelme, erre pontosan ma sem tudok válaszolni, hiszen világunk és életünk tele irracionális elemmel, de nehezen tagadható, könnyen igazolható — utólag elemeire bontva —, hogy befolyásolója ama bizonyos szellemi útvonálnak.

De ne okoskodjam túl a kérdést. A kilopott, egész vászonba kötött, külsejében megfakult, kissé sárgult lapú könyv, külső borítóján és előzőklapján Beck Ö. Fülöpnek közismert, a Nyugaton, Magyar Csillagon, valamint a londoni Magyar Könyves Céh kiadványain is látható Mikes-rajzának mélynyomatával, Cs. Szabó László *Magyar nézője* volt.

Nem tudom, igazán nem tudom, hogy ingem alá rejtve a zsákmányt mit gondoltam, mit éreztem. Meglehet, hogy egy olcsó kis elégtételt, hogy no, ez a könyv nem fog zúzdába kerülni.

A szerző számomra ismeretlen volt, neve nem sokat jelentett, illetve ami rosszabb, azt, amit a Magyar Élet egyik-másik írása, így egyik 1943-as nyári vitriolos cikke belénk csöpögtetett, ami nem volt értelmet mozgató ajánlás: a népi-urbánus összecsapások évadán született, a szerző Csén verte el alaposan a port, nézetein és műfaján.

Nékem a *Magyar néző*-vel a gondom Illyés Gyula nevét olvasván kezdődött. A címloldal előtti tiszta lapon, a zágoni-rodostói kuruc írdeák körbe rajzolt, íróasztalka mögött gubbasztó alakja alatt a lakonikus ajánlás: *Illyés Gyulának*.

A név költőként, a *Puszták népe*, a *Petőfi* írójaként számunkra, diákolvasók számára jól ismert volt. A "parasztkollégiumnak" is mondott gimnáziumban, miután a diákság jó kétharmada a székely falvakból került padjaiba, nem kevesen a második bécsi döntés teremtette lehetőségekkel élve, egyházi támogatással, a népi írók vonzatában cseperedett fel, kezdett a világról és társadalomról gondolkodni. Ők voltak a korszellem erjesz-

tői, az eszmélődés kovászai, a már felnőtt fiatal értelmiség számára is.

A háborút követő három esztendőben volt a Mikónak egy irodalmi önképzőköre, már nem tudom miért épp a Kőrösi Csoma Sándor nevét viselő. A diák előadók, noha nem kizárólag, de legsűrűbben a népi írókról disszertáltak, akikhez Féja Géza, Gombos Gyula, Juhász Géza voltak a kalauzaink, a mesterek pedig Szabó Dezső és Németh László. Itt is többször szó esett Illyés Gyuláról, okoltak tűnhetett tehát a kérdés, hogy miért került neve a *Magyar néző* kötet legelejére? A könyvben neve hivatkozási pontként, gondolatok gyámjaként egyetértő utalásokban többször előfordul. Igenám, de ha a dedikáció nem nyomtatott baráti gesztus, hanem elvi jellegű összekapcsolódást kifejező, akkor az ajánló neve miért hiányzik a Magyar Csillag 1943. május 15-iki számában megjelent *Együtttes vallomás* aláíróinak — Illyés Endre, Illyés Gyula, Kodolányi János, Márai Sándor, Tamási Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos — neve mellől, egyébként a Németh Lászlóéval együtt? Mellesleg ez a nyilatkozat azután jelent meg, hogy Illyés a *Napló-jegyzetekben* az év február 12-én keserűen rögzítette az "egységesítés" kudarcát. Ellenértés jellemek, világnézetek, célok, személyes sérelmezettség, "az irányzatok összesebekítése lehetetlen". Írta ezt önmagának, épp akkor, amikor az általa szerkesztett folyóiratban sikerült egy "szekértáborba" gyűjteni mind a népieket, mind az urbánusokat. A folyóirat egyik legszorgalmasabb munkatársa — miként utóbb az ugyancsak Illyés által szerkesztett második Válaszé (1946. okt. — 1949. június) is, Csé volt. Utolsó, Nyugatra távozása előtti könyve — melyről az Új Magyar Irodalmi Lexikon nem tud — az 1947 karácsonyán megjelent nagy olasz antológia, a *Márány és babér* volt; utolsó nagy esszéje, egyike legjobb írásainak, a *Vigília* 1948. évi augusztusi számában megjelent *A nagy emberöltő — Fejezet egy magyar irodalomtörténetből* című, a magyar reformkort áttekintő tanulmánya; utolsó hazai írásos életjele egy Somersét Maughamról szóló ismertetés, 1949 legelejéről, a *Válaszban*. Persze meg lehet, hogy adatolásaimban tévedek, végül is mindezt az irodalomtörténészek, Csé monográfiájának dolga számba-szembe venni. Engem a kérdés egyik vetülete foglalkoztat, a Csé-Illyés kapcsolat, s itt az is csak bevezetésként: a kérdésgubanc szétbogarozására még vissza kell térnem.

Cs. Szabó László pályájának, emberi és írói kapcsolatának egyik kiemelten fontos személye volt Illyés Gyula. Csé igazi össze-melegedéseiket ugyan a Nyugat megszűntét követő Magyar Csillag periódustól számítja, s ebben szubjektíve nyilván igaza is van, hiszen ki tudná ezt nálánál jobban, de együttműködésük, vagy pontosabban együttgondolkodásuk jóval korábbi. Illyés a *Napló-jegyzetekben* Csé nevét — egyetlen esetben még a predikátum nélkül, Szabó Lászlóként — különféle kombinációk kapcsán többször leírta. Például 1935 koratavaszán felmerül, hogy Németh László állását a Magyar Rádiónál Illyés venné át. Ő, attól félve, hogy ezáltal feladja írói szabadságát, nem vállalta, így került oda az akkor általánosan közgazdászként számontartott Cs. Szabó. Viszont a nemzedék lapalapítási terveiben, ugyanannak az évnek elején, Németh László javaslatára Csé potenciális szerkesz-

tőként szerepel. Egy, a Magyar Szemléhez hasonlatos — nyilván más irányvételű — orgánumot szeretnének kiadni. 1938 legelején Illyés újra egy irodalmi lap csinálásán töri fejét: "Cs. Szabóval beszélék. Boldogan jönne külpolitikai publicistának." A munkatársak közt Németh Lászlót, Tamási Áront, Illyés Endrét említi. Ígyhát a Csé-Illyés "összemelegedésnek" számos előzménye van, mely eszmei síkon felveti a népi és urbánus kérdés megpendítését, hiszen Illyést általában előbbiekhez, Csét utóbbiakhoz számította a kor irodalmi tudata.

Kellemetlen kutyaszorítóba kerülnek, ha szabályos irodalom-, illetve esztétörténeti monográfiát írnék. Többek, köztük igen meggyőzően mutatta ki úttörő könyvében Borbándi Gyula, hogy a "népi mozgalom" meglehetősen bonyolult, sokarcú — egyedi kérdésekre lebontható — szellemi jelenség-halmaz volt, tele ellentmondásokkal, mellés és félreértelmezésekkel, mind korában, mind különösen utóbb, sajnálatosan mindmáig.

Létezett — vaskos, vitaírást tartalmazó kötetek anyaga bizonyítja — egy ilyen megosztódás, szétválás, különhatárolódás. Ez tagadhatatlan tény, melyet egy példával is bizonyítani tudok, kézenfekvéssel. 1970-ben megjelent a *Németh László munkái* életműsorozat ötödik, hétszázötven oldalas kötete, a *Két nemzedék*. Tanulmányokat és bírálatokat tartalmaz az Ady felléptétől 1944-ig, Gulyás Pál haláláig terjedő négy évtized írásából. A könyv utolsó fejezetében, *A kritikus búcsújában* olvasható a Cs. Szabó László, a *tanulmányíró* című kritikai esszé. Ez az eredetileg 1942-ben írt és megjelent írás az érintettből, miként később majd a Németh—Cs. Szabó viszony kapcsán bizonyítani fogjuk, kezdetben indultatos sértődöttséget váltott ki. A múlt évekkel az emberek lehegagnak, maguk a dolgok is leülepednek, távlatot nyernek, más világlátásba kerülnek. Az *Új Látóhatár* Németh László hetvenedik születésnapjára (1971. április 18.) kiadott ünnepi számában Csé nagy, megbízható, részletező — ítéleteiben itt-ott vitatható — pályaképet készített írókörtársáról, megjegyezvén, hogy: "Fegyvertársak voltunk egy ideig, ellenségek, legjobb tudomásom szerint soha."² Ebben a *mintadiák* című dolgozatban olvasható az emlegetett tanulmányról: "Engem meg, népiek és urbánusok közé ékelve, remekül átvilágított egy esszében. Hízlegőbbet írtak rólam, találóbbat nem, a röntgenfelvételen rajta van akkori gondolkodásom csontrendszer."

Igenám, de akad egy elgondolkodtató mozzanat. A Magyar Csillag 1942. december 15-i számában megjelent eredeti szöveghez viszonyítva a kötetközlés nem teljes, ugyanis hiányzik a folyóirat 456-457. oldalain olvasható összegező, teljes nyolcvan sor, az egész utolsó fejezet. Ebben ilyen keményveretű megállapítás található: "Egy nyalábban olvasván e tanulmányokat (a *Haza és nagyvilág* kötetről van szó, V. D.) az ember már-már gyönyörködve látja, hogy az utolsó évek tilos fegyvereit majd mind itt osztották ki, ezekben a mosolygó tanulmányokban." A további szövegek, melyekben "haragos bulák" és "csiszolt görbe tükrök" is említetnek, nyilván az urbánus-népi megosztás dolgaira utalnak.

A *Két nemzedék*et még betegsége tragikus súlyosbodása előtt maga Németh László ál-

lította össze, legalábbis az ő intenciói szerint szerkesztették. Az életműsorozat következő húsz kötetében lévő szövegmodosítások, kihagyások, húzások, átfogalmazások, csonkítások már nem írhatók a szerző számlájára, ezekbe ő már nem tudott beavatkozni részben betegsége, részben időközben, 1975-ben bekövetkezett halála miatt. Feltételezésem szerint — melyet nyilván mivel sem tudok igazolni — maga Németh hagyta ki a vonatkozó szövegrészt. Miért? Gondolom, erre két oka volt, mindkettő személyes voltában is társadalmi vonatkozású. Utólag nem kívánt tápot adni — az előzményekre utalva sem — az újra ébredő népi-urbánus elmentetnek. Másodsorban tudatában volt annak, hogy akár ez az írása is az akkor emigránsnak titulált író ellen fordítható illetéktelen politikai ideologizálók részéről, amit a számkivetésben lévővel szemben erkölcsileg nem tartott helyesnek. Viszont ebben a részben olvasható egy higgadt szociográfiai-lélektani levezetés, melyben a népiek felé való olvasói orientálódást magyarázza az olvasói öntudatosodás, az

mondtam is neki bőségesen bizonyítva —, hogy a magyar népesség arányához viszonyítva, több olvasója volt Erdélyben, mint Magyarországon, s nem csak a visszacsatolt északi részben, Dél-Erdélyben is. A köztudottan erős baloldali elkötelezettségű, majd poklokat — a szó szerint veendőket és a lelket — megjáró Méliusz József írta nagyenyedi időzéséről 1943-ban, kalandos sorsú és utósorsú könyvében, a *Sors és jelképben*: "Egyforma lázzal olvasom az íróasztal lámpájának gyenge fényében Nagy Istvánt — micsoda íróvá érlelődött! —, Verest, Illyést és Cs. Szabót, kiben az új "urbánus" stílus talán a csúcra érkezett. Nem hiszem, hogy Huxley vagy Montherlant tökéletesebb, gondolatodróbb asszociációkat teremtő esszéket írta, mint Cs. Szabó. Nem hiszem, hogy lehet európaibb író ma Európában a népi Illyésnél. S kivel ne vetekednék természetes karteziánus és ugyanakkor kiművelt okosságban Veres? [...] Ugy vélem, nem túlzok, ha azt hiszem, hogy e parasztszármazékokkal, munkásokból nőtt írókkal, ma is paraszti sorban élő gondolkodókkal és a polgárfiakkal egy egész történelem vall önma-

nódhatunk, ha úgy tetszik, az akár ellentétes nézeteket is elviselő toleranciáról, a befogadás nyitottságáról, az emígy vagy amígy címkézett írókról és olvasókról, ugyanis lényegében arról van szó, hogy népiek és urbánusok egyaránt elsősorban mint írók hatottak, s ebben az összefüggésrendszerben Veres Péternek nem volt kevesebb a "súlya" mint Márai Sándornak, Tompa Lászlónak, Áprily Lajosnak, mint Babits Mihálynak, Gulyás Pálnak, mint Szabó Lőrincnek. Mi serdülőkként együtt olvastuk őket, s Mécs László vagy Sinka István sepsiszentgyörgyi látogatása, személyes látása nem volt kevesebb mint a Móríc Zsigmondé, aki szalmakalapja alól kipislantva dedikálta a Rózsa Sándort.

Ami meg a népi irodalommal illeti, a megfogalmazatlanul bennünk élő alapálláspontot Illyés Gyula világította meg, éppen egy Cs. Szabóval a londoni BBC-ben folytatott beszélgetésben. Hosszabb levezetéséből csak a leglényegesebb mondatokat idézem: "Az úgynevezett népi irodalom volt egyszerűen a magyar irodalomnak az a része, amely a harmincas és negyvenes években országos problémákra vetette magát, nem mindig szerencsésen, nem mindig eredménnyel, de majdnem mindig az emelkedett nagy irodalom igényével. [...] Aki pusztán azért állt szemben a népiekkel, mert azok »népiek«, az rossz magyar volt, úgy értem: nem ismerte föl, nem tudta vagy nem akarta fölismerni — vagy ha fölismerte, különleges helyzete miatt nem szolgálhatta —, hogy a népinek nevezett irodalom körülbelül másfél évtizedig egyszerűen a magyar irodalom folytatása, mert az adott válságos helyzetben, az adott tragikus időszakban a nép ügyét tette központi mondandóvá. Aki erről nem beszélt, az mellébeszélt." A kisebbségi sorsban élő, kettős elnyomást szenvedett romániai magyarság lehetett-e érzéketlen a rázuhant társadalmi bajokra, arról nem is beszélve, hogy Erdélyben nyilván mást jelentett az, hogy város és falu, központ és perem, regionalitás és európaiság, ősgyökeresség és asszimiláltság — mint Magyarországon, az anyaországban. Ráadásul itt a Székelyföldön, a történelmi hagyományok vonalán, a társadalmi kiütkeresés és önszerveződés olyan formái alakultak ki, melyeket ugyan befolyásolhatták a népi írók szociográfiai, társadalomrajzai, de lényegében az itt élőknek maguknak kellett kivívniuk a dolgokkal és lehetőségekkel összhangban lévő megoldásokat.

Csé önmegfogalmazásaiban viszonylag ritkán tévedett, de mosolyogva olvastam például ilyen szerep-önminősítést: "Odahaza az urbánusokhoz soroltak, de a népiek jobbára az én közvetítésemmel fogadták be Nyugat-Európát, mert érezték magyar ízeit, az idegen italba kevert sűrű erdélyi aszút."

Bölcs öregember volt, amikor ezt egy beszélgetésben mondta, de alighanem "mellőlött". Már korábban jeleztem, hogy a népi íróknak, túlnyomó többségüknek — mint egy húsz kortárs író tartottak-tartanak számon népiként — nem volt gondjuk Erdély, legkevésbé mint történelmi múlt, hagyomány, "sűrű erdélyi aszú". Ez az "urbánus" Csét járta át idegrostjaiig, valamint — írott munkák dandarával igazolhatóan — Németh Lászlót. Utóbb, Erdély jelenére Illyés Gyula figyelt fel, s vállalta a tárogató nemes,

>>>>> folytatás a 16. oldalon

Csomafáy Ferenc felvételei

olvasótábor növekedése jegyeként, tágitván a kört: "Sok ezernyi új olvasója, kis vidéki szektája van a magyar könyvnek. Minthogy politikai szorongás nyomta föl: elsősorban azokhoz az írókhoz húzódnak, vagy még inkább kiadókhöz (Püski Sándor korszakos vállalkozására, a Magyar Élet Könyvekre utal, V. D.), akik erre árulnak gyógyszert. De nem igaz, hogy nem akarnak másokról hallani. Debrecenben is ott voltak a coetusban azok az írók is, akiket Cs. Szabó hiányolt. *Hívják őt magát is*. A mozgalom végét sem nehéz megjósolni: a láz lefut az idővel s néhány ezer értelmes olvasó itt marad — *mindnyájunknak*." (Kiemelések tőlem, V. D.)

Némethnek igaza volt: az a tájékozódni vágyó réteg, mely a népi íróktól a társadalmi kérdések iránti érzékenységre hangolódott, fogadta be Cs. Szabót is Európára való orientáltságával, gondolatserkentő fogalmazásával, pallérozott stílusával, s most hazabeszélve — erdélyiségével.³ Többet és beavattabban foglalkozott — elsősorban a történelmi — Erdéllyel, mint a népi írók együttvéve, összesen. Innen adódik — amit

gáról, jelenvalóságáról, mintegy léte egyik döntő szakaszának a határán, amikor nemcsak illendő visszapillantani, de ideje, mert szükséges is, kötelesség is számot vetni mindezzel..."

Ismétlem, mindezt az illegálisan bujkáló, délerdélyi magyar kommunista író, szó szerint sarkában a sziguranca embereivel, írta az enyedi Bethlen Gábor Kollégium nagykönyvtárában, általánosítható tartalommal. Ugyanis némileg mást jelentett az, hogy népi és az, hogy urbánus a két háború közötti Magyarországon, és mást a kettészakított Erdélyben. Mást a harmincas években, és mást a negyvenes években, majd a háború után. A köteteket, hatásokat-kölcsönhatásokat, kapcsolatokat, a csoportosulások orgánumait, irányvételét, a szándékok természetét természetesen le lehet nyomozni, de minket az a képlet foglalkoztat, ami a pólus két oldalán álló Németh László és Méliusz József szövegeiből kiolvasható, mely egyrészt Cs. Szabó "köztes helyére", másrészt magára a népi irodalomra, tartalmára s főleg hatására, a közege — melyre hatott — vonatkozik. Tü-

>>>>> folytatás a 15. oldalról

hatásos és hálátlan szerepét. A "közvetítés-sel" is baj van. Németh László, Illyés Gyula, Szabó Zoltán, Tamási Áron, Gulyás Pál felé nem kellett közvetíteni az "európai mélykultúrát", otthonosak voltak benne, benne éltek. Érveljek? Csé remek antológiájában, a *Három költő*-ben Gulyás Pállal Byron, Shelley, Keats verseket fordított, a másikkban, a *Márvány és babér*-ban közli *Itália* című költeményét. Szándékosan és tudatosan hivatkozom a legsajátosabb helyzetű és "antiurbánus" álláspontú népi íróra. Nagy római antológiájában, a *Magyar versek Aranytól napjainkig*-ben Csé Gulyás négy versét közli, s be kell vallanom, hogy ritkán olvastam nagyobb meglepetéssel Csétől minősítést, mint e kötet hatalmas ívű bevezetésében találhatót: "Gulyás Pál messihi láthatárokért esengve mozdulatlanul és betegeskedve élt az »Alföld csendjében«, világszomját ősi népköltésekkel csillapította s egy európai-debreceni mitológiát próbált maga köré hálózni Kalevala s a germán hősrégék kölcsönözött szálaiból. Egy-két versében az igazi nagyokkal vetekszik; bukácsoló repülése azokra a szürke pacsirtákra emlékeztet, amelyek néha átfúrják az ólmos, alacsony hajdúsági eget s ki tudja milyen magasságig érnek el, ki tudja miféle istenek csarnokán cikáznak keresztül."

Több évtizedes gondom Gulyás Pál: Németh László legközelebbi barátja volt, hatalmas levelezésükben legalább húsz alkalommal előfordul Cs. Szabó — ne feledjük, hogy első nagyobb munkája, a *Franklin Delano Roosevelt*, az akkor valóságosan Gulyás által szerkesztett *Válaszban* jelent meg 1935-ben — neve. Gulyás Némethnek írta gúnyorosságra, sőt epességre is hajlamosan egy játékosan szőficamos levélmondatában: "Cs. Szabó székel, tudom, de nagyon elegáns és — észlelv... (Belém ne rugj!)" — elismerve meg is böködi, viszont nyilvánvaló, hogy Csé nagyrabecsüli benne a költőt. A Gara László kérésére írt francia nyelvű magyar költők antológiája bevezető tanulmányában olvasható: "Lazán a népiekhez számított Gulyás Pál, aki hőskori dalok sűrű aszúját a maga karcos homoki vinkójával vegyítve mitologizáló költészetet teremtett a világhírkötőnek képzelte, de csak költősorvasztásra predesztinált Debrecenben. Bár nincs helye a legnagyobbak közt s nem mérkőzhetik Weöressel, akihez legjobban hasonlít, tág áthasonító képessége még tartogat meglepetéseket irodalmunk bűvárainak." Gulyás versei ismeretében, s kezemben halála után fél évszázados késéssel megjelent tanulmányaival (*Nyugaton át kelet felé*) maradéktalanul igazat adok Cs. Szabó Lászlónak. (Mellesleg téved, amikor a mártírköltők közé sorolja, haláláért a háború utáni gyógyszerhiányt okolja: még a háború alatt, 1944 májusában halt meg.) De e talán nem haszon nélküli szétkalandozások után ideje visszatérnünk a *Magyar néző*-hez.

Visszapillantva, Csé életművének ha nem is teljes, de eléggé alapos ismeretében⁴, "dehát az ördögbe is, van elegendő (mármint egy tervezett tanulmányhoz, V. D.) Csétől, Cséből, a leveleiben említett anyag birtokában már a fülelem jönnek ki önmagammal", írta nekem 1970-ben — a *Magyar néző*-a "nyomozati anyagban" eligazító könyv, de legelsőként olvasva, számomra, zavarbaejtő volt, addig ismert műfaji keretbe be nem illeszt-

hető. A címeikkel kilenc fejezetre tagolt összeállítás újraolvassva sem tudtam hová tenni. Amolyan szegről-végről összehordott elegy-belegy töredékek boglyájának tűnt, naplójegyzetek, állapotrajzok, korkórfelvételek, emlékfoslányok, reflexiók halmazának, váratlan szentenciákkal — bevallom, ezek nagyon tetszettek —, egyáltalán nem könnyen lenyomozható utalásokkal, rejtett hivatkozásokkal. Az önmagát eláruló széles tájékozottság, a váratlan gondolattársítások leptek meg, és a személyiség — ne feledjük, hogy az egyént a kollektivitásban fokozatosan feloldó, személyiségét eljellegtelenítő kor kezdetén voltunk — természetes megvallása, kisugárzása. Hogy gondolatilag az olvasottak mennyire tapadtak meg, arra jóval később jöttem rá.

Naptári pontossággal 1975. április 29-én, amikor Csével a Gloucester Mews-ben lefolyt kiadós délutáni beszélgetés után útrakeltünk a Hyde parkon keresztül a délkeningtoni Lengyel Tűzhely-klub — jól emlékszem a nevére? — fele, Bikich Gábor és Csokits János szerzői estjére. A két költőt,

számomra nagyon érdekes előbeszédben, Sipos Gyula "mutatta" be. Ott került alkalmam megismerkedni Szabó Zoltánnal, Siklós Istvánnal, és azzal, aki meghordozott Londonban, Sárközy Mátyással. Ő nyomta a kezembe az Irodalmi Újság legfrissebb számát, benne Szabó Zoltán nagy Németh-tanulmányával, melyet még azon nap éjjelén, egyetértve és vitatkozva, vendéglátóimnál átfutottam.

Bandukolás közben a nyugati vegyesházasságokra fordult a szó. Csé érdekes példákat mesélt arról, hogy a más nemzetbeli feleségek miként tanultak meg magyarul, illetve miként nyúlnak át a már beilleszkedett szülők feje fölött a gyerekek a hazai nagyszülőkhöz. Volt más, számomra negatívum tünő példája is arról, hogy az egyik magyar szülő ellenére a gyerekek már nem tudnak magyarul. Viszont érdekes példája volt, hogy egy valamikor Erdélyből kiszármazott család lánya, immár izzig-vérig angolként megfordult Erdélyben, s ez mekkora

változást jelentett mentalitásában. Én az ilyen meg olyan, megnyugtató és nyugtalanító erdélyi példákat hoztam elő. Ez ugrasztotta ki belőlem egyik régi írását, utaltam rá emlékezetből. Most kézbe véve a könyvet, pontosan tudom idézni, amiről akkor dadogtam: "Nem hiszek a kétnyelvű házasságban. Lehet idegen az ember barátja vagy szeretője, nem lehet a felesége. A szerelem alig árul el valamit két emberről, mindig ugyanarra a szögletre világít. Azt hiszik, hogy beszélgetnek, pedig monologizálnak. Fénylő magány a szerelem s a szerelmesek alig tudnak egymásról." De talán nem is a szigorúan vett nyelvről van szó, tettem hozzá, hanem valami másról, annál mélyebbről. Én például nehezen tudnám megmagyarázni, ha például azt mondom, hogy Mikés, mi moccanhat meg a másikkban, az idegenben, s számára a bennem élő egyáltalán megmagyarázható-e, vagy még inkább növelné magányunkat s eltávolodásunkat abban, amiben összekapcsolnia kellene: valóságérzékelésünkben, sorsunkban, hitünkben.

Hogy igaza volt-e Csé-nek a harmincas évek végén, és akkor igazam volt-e nekem, ez most nem kérdés, hiszen nyilvánvalóan nem, legalábbis nem ilyen egyoldalúan egyszerűsítve. Megállt, fölkapta a fejét: — Te olvastad azt a réges-régi írástomat? — A kérdésben volt egy adag meglepetés, sőt meghökkenés. Ekkor meséltem el a *Magyar néző* kalandomat. Hogy az elég hosszas, számomra feszélyező némaságát megtörjem, megemlítettem, hogy a könyv egyik írása tett kíváncsivá Henry Esmond történetére, melytől őt viktoriánus felfogású pesti angol nyelvtanítója eltanácsolta. Ez az indítás lökött Thackeray fele, s ezért lett egyik 1963-as írássom címe *Egy erkölcsbűnös klasszikus*. Csé elnevette magát: — Miss Bartle... Mosdatlan szájúnak tartotta Shakespeare-t, róla is lebeszélt. Hála istennek, nem túl eredményesen — és Shakespeare-könyvének tervére, melyről annyi szó esik leveleiben, kanyarodott a szó. De ő visszatért a *Magyar néző*-re: miért került már sebtiben a proskribált könyvek közé? Ekkor éreztem, minden tájékozottsága ellenére, a személyes tapasztalatok hiányát, abban, hogy értelmes magyarázatot keresett. Megnyugtattam, hogy nem a szerző személye miatt, akiről akkor nemhogy a hivatalosság, talán a szűk erdélyi rokonság sem tudta, hogy kint maradt Rómában, nem engedelmességeden Bóka László államtitkár hazaparancsoló táviratának. A címben egy szó, az, hogy "magyar" lehetett a kiebrudalás indítéka, hiszen a buzgó aparatszik ebből messze-menő következtetéseket vont le a könyv tartalmát illetően. Az ún. "eltelen magyar egység" vészfelhői már gomolyogtak, vihart, villámlást előrejelezve. Aki magyar, az nacionalista, sovinszta, irredenta... Mellesleg a szóban forgó könyv a politikailag jobbra tolódott királyi Romániában — hivatalos iskolapecséttel és leltári számmal ellátva — került a könyvtár állományába, s nyilvánvalóan ellenőrzött küldeményként került át Magyarországról. Akkor lehetett... Csé alaposan érdeklődött a dolgok felől, a helyzetéről, kilátásokról. Igyekeztem tárgyilagosan tájékoztatni. Azt hiszem, hogy végre megértette, miről van szó. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egy észrevételemet elfogadta. Az Illyés Gyulával 1971-es beszélgetésnek az Új Látóhatár-ban megjelent szövegében van egy ilyen részlet:

Illyés:.... "Vannak negyven-ötvenezer lelket számláló színmagyar városok, vannak magyar faluk, megyék, ahol nem engedélyeznek egyetlen magyar feliratot sem, mint ha nem is léteznék a nyelv vagy ha létezik, túl barbár ahhoz, hogy lenyomtassák. Mint ha attól, hogy engedélyezik, az égvilágon bármi megváltoznék. Semmisem változnék meg, sőt! az állam az engedéllyel hamarabb elérné, amit akar. Mert van ország, ahol láthatasz magyar utcátáblát, énekelhetik a magyar himnuszt, azért sem orrolnak meg, ha kitűződ a piros-fehér-zöld lobogót. S ott olvad be legjobban a magyarság. Aki tehát kirekesztő fétisekben gondolkodik, valami elmebeteg szenvedélyt elégit ki, győzelmet vél aratni abban, hogy ezt nem engedi, azt nem engedi, nem, nem, nem! nem játszol az én babáimmal!

Cs. Szabó: Eltiltják még saját babáitól is, amikkel ősei játszottak.

Illyés: S mindehhez a fő gondviselő helikopteren száll le a nép közé, egy-egy alkalomhoz szabott egyenruhában, váratlanul jelenik meg az égből, hol mint hadúr, hol mint fővájár, hol mint fővadász, hol mint árólzi hajós. Égből az angyal.

Cs. Szabó: Bizánci.

Illyés: Valami elkezdődött nemes szándékkal a tizenharmadik században, amit ma már pszichopatologikus jelenségként kell kivizsgálni. Véresen komoly ügy. A pszichopáták, hát azok csináltak már egy-két dolgot Európában!

Cs. Szabó: Egyebüti is."

A Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház 1973-ban Illyéstől a *Különcöt*, 1975-ben a *Dupla vagy semmit* mutatta be s játszott nagy sikerrel, napirenden volt Csé-esszéik közlése, egy kötet Shakespeare-tanulmányának kiadása⁵, nos, érdemes mindezt keresztülhúzni a néhány soros — tartalmában tökéletesen helytálló! — odamondásért? — mondtam. Erdélyi ésszel jobb lenne azt, ami ilyen egyrételmű személyes odacsördítő, s az általános érvényű megfogalmazásokat nem gyengíti, a kötetközlésben kihagyni. Lehet, óvatosság, lehetséges, gyávaság, de talán inkább sereg — sem Pesten, sem Londonban meg nem szerezhető — tapasztalat adatta a tanácsot. A kötetközlésben ez a néhány sor hiányzik — immár vissza lehet állítani —, Csé 1975. július 5-én kelt levelének utóiratában ezt írta: "A beszélgetés I. Gy.-val rövidítve jelenik meg a kötetben: pár sor kimarad. Mondd meg Sütőnek is."

Cs. Szabó László a *Magyar nézőt*, az *Erdélyben*, a *Fegyveres Európát*, valamint a *Doveri átkelés* "dokumentumok"-ként hirdette, gondolom, abban az értelemben, hogy kortörténeti adatok, adalékok, politikai leltárak, számbavételek, személyes jelleű tanúsítványok. Ez a "jegyzet-műfaj" meglehetősen általános volt. Talán még Kosztolányi kezdte el, Márai a *Pesti Hírlap*-ban közölte gondolat-töredékeit, Illyés a *Magyarokban* gyűjtötte össze akkori reflexióit, Szabó Zoltán is élt vele, de talán leginkább Csé mind a harmincas években, mind a negyvenes évek első felében. A Magyar Csillagban közölt jegyzet-csokor egyike — *Föld-rengésben* — pontosan jelzi a műforma gyakorlását kiváltó objektív helyzetet, egy másik csokor — *Irodalom* — az irányulást. Nem volt tisztavirág életű műfaj. Illyés Gula nemcsak a Magyar Csillag *Órját* rovatában jelentkezett pillanat kiváltotta gondolataival, hanem később, jóval később is *Sebtisztf-*

tás, Írói gondok, Betegszobában összefoglaló címet írván napilapokban jelentkező sorozatai fölé.

Mindezekben az írásokban, a *Magyar nézőben*, tetten érhető a sietség, az igyekezet, összeszedni a válságban élő országban és kontinensen, ami adott pillanatban tanulságos, hasznosítható volt. Tulajdonképpen egy rádiós műfaj, a "napihír" szövegekbe öntése, nagy történelmi háttérrel, összekapcsolva a tegnapi Európát a maiával. Az íróban — aki egyre inkább politizálódik gondolkodásában — az aggodalom, féltés és védekezés munkál. Egy nemzet, egy honi és egy tágabb európai kultúra szolgálata, a felmutatás, a megóvás, a begyűjtés szándéka. Sűrű volt a kor, felgyorsultak az események, egyre drámaibbák a fordulatok, ezért nincs szerkezet, nincs műfaji fegyver — ami az írók kordában tartaná —, a hadakozás és védekezés van, nem rendezés, hanem halmozás: kevés az idő, sok a teendő. Így kerülnek egymás mellé, egymás után tények, nevek, emlékek, indulatok, idézetek, szaggatottan, szinte

Szabó Tamás felvételei

érezni a fogalmazó lélegzetének kihagyását, a sietős regisztrálásban. Az író egy mozgó, változó, átalakuló szellemi keretben töredékeket ír s nem műveket, s ennek maga is tudatában van. Csé második nagy esszégyűjteménye, a *Haza és nagyvilág* önmagát számonkérő Előszavában mérleget készít: "Túl a dantei életút felén, csendesen nyugtázom, hogy a nehéz idő idáig elfűjtja bennem a nagyigényű munkákat. Szorgalmas és nagyon mulandó voltam az elmúlt tíz esztendőben." Tehetségét elaprózta, írásai nem a művészet üzenetét hordozzák, mindahány szeszzenete vita és helytállás. A tága értelmzett hagyomány — a tájékozódás ingere és szükséglete — váltja ki az útirajzok sorozatát. Máraiból a *Napnyugati Órját*ot, Mak-kai Lászlóból a *Két világ határán*t, Fejtő Ferencből az *Érzelmes utazást*, Németh Lászlóból máig érvényes, legkínzóbb és legkeserűbb írását, az egy egész Tanú számot betöltő *Magyarok Romániában*t, Kodolányiból a *Suomi*, a *csend országát*, Cs. Szabóból a *Doveri átkelés*t. A fiatalkori barát, majd londoni emigránstárs, a Csé-nél mindig politikusab-

ban szemlélődő és észlelő Szabó Zoltán, már 1937-ben ezt írja a *Doveri átkelés* kapcsán: "Hagyományos szerepet tölt be, idehaza európai, Európában magyar, és mindkét helyen száműzött egy kissé, idehaza száműzve van a demokráciától, melyben otthonosan mozog, odakint száműzve van a hazai földtől. Mindkét tájon pesszimista és elgondolkodó, néha arra gondol, hogy Európa vágya csak két kiváltságos temetőben feküdni. A nyugtalan Európáról ír útirajzot, mikor nyugtalan az ország is, mintha a magyar nyugtalanságot be akarná ágyazni az európaiba, és ezzel is össze akarná kapcsolni a keleti hazát a nyugati otthonnal. [...] Hatalmas erők akadályozták, hogy idehaza találjunk vigasztalót vagy idehaza találjuk meg Európát, tehát egyre többet kellett kifelé tekintenünk. Minél bizonytalanabb, minél nagyobb veszélyekkel fenyegető volt a kor, annál sűrűbben utaztak a szellem emberei, annál több volt az angomán vagy frankomán. Minél nagyobb bajok voltak itthon, annál inkább vándírat, ébresztő és serkentő írás lett az útirajz."

Ez a világot asszimiláló, vándorló szenvedély — Cs. Szabóról szólván — visszanyomozható a hitújítás koráig, a magyar és bőséggel erdélyi peregrinusokig. Izgalmas tanulmányt írt, összehasonlító módszerrel, *Két Shakespeare-kori tanú* címmel, a fiatal, pénzes svájci orvos, Thomas Platter, és a szegény abaúji magyar iskolamester, Szepsi Csombor Márton angliai útirajzairól, de van számára közelebbi példa is, hiszen köz tudottan kedvelte a reformkori utazókat; Széchenyi, Wesselényi, Bölöni Farkas, Eötvös József, Trefort Ágost, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan, Gorove István, Irinyi József "bejárták a világot jobb törvényekért, jobb hazákért, jobb utakért, jobb börtönökért". Azt kifelelte, bár maga is lovas ember volt, hogy az első kettő jobb lovakért, a lótenyésztés fellendítéséért, melyről nem keveset írtak, útinaplóikban, de azonkívül is.

A Cserépfalvi kiadásban, a *Válság és új élet* sorozatban megjelent, *Nyugateurópai helyzetkép* alcímű *Doveri átkelés* négy országa — Ausztria, Belgium, a legbővebben Anglia, Franciaország — rövid, sietős meglátogatásának jelzése, alapos előtanulmányok és rákészülés után, ami előny is, hátrány is, ugyanis az utazó a maga tájékozottságának és előfeltevéseinek igazolását keresi. Mikor egyik Csének írt levelemben — akkortájt napirenden volt a "két kultúra" kérdése — szó bahoztam, hogy hátrányt jelent a kortárs magyar írók szaktudományokban való járatlansága, sietett figyelmeztetni, hogy ő a közgazdaságtan művelésével párhuzamosan kezdte meg írói pályáját. Egy szerencsés véletlen folytán megmenekült és előkerült történetiszociográfiai értekezése volt a doktori disszertációja, melyet *Pestis és forradalom — Egy beteg század portréja* címmel közölt *Őrök* című tanulmánygyűjteményében, ártírt, rövidített, pontosított változatban. Máig alkotás-lelektani talány számomra, hogy egy 1931-ben írt gazdaságtörténeti tézist miként lehetett 1984-ben esszéíteni? Viszont tény, hogy a harmincas évek első felében számos gazdasági-pénzügyi szakkikket írt és közölt. Am ennek ellenére, noha a korai utazónak közgazdász és politikai helyzetmérlegelő észjárása volt, ezirányban beállított reflexei működtek, szeme, műveltsége, stílusa, nyelv- >>>>> folytatás a 18. oldalon

>>>>> folytatás a 17. oldalról

vi érzékenysége az íróé, néhol éppenséggel a költőé. Szabó Zoltán viszont a *Doveri átkeléséről* írván, az irányregény mintájára egy új műfajkategoriót kreált: "irányútírást", a már idézett szövegeiben adván a besorolás magyarázatát.

A könyvet a recenzensek — tucatnyi a számuk — nem szak-, hanem szépirodalomként olvasták. Véleményeiket nyilván elsősorban a nemzedéktársak, Szerb Antal, Kerecsényi Dezső, Halász Gábor is megfogalmazták. Utóbbi nyomta meg legkéményebben tollát, finoman, ízléssel, ám annál kegyetlenebbül kimondván, hogy egy szélsőlevegőnek rangot adó sikeres műkedvelő dandy a könyv írója, aki olvasójában azt a reményt kelti, hogy "egyszer majd csak leül és ír", tehát halálos komolyan veszi az írás mesterségét, az író hivatását.⁶

A "Hétfőiek" egymással szemben sem voltak kíméletesek vagy elnézőek. Összetartozástudatuk, együttgondolkodásuk a legnagyobb igényességet táplálta, nem csak önmaguk, hanem az egymás műve iránti felelősségtudat is elvük és hajtóerejük volt. Viszont azt már a távlat láttatja velem, hogy az olyan, eredetileg nem dicséretnek szánt megjegyzések, mint például az, hogy "a költészet ezüstös párja lebeg a könyv minden lapja felett" — ma szépiro stílusza jellegmeghatározó felismerésének vélem, dicséretnek és nem elmarasztalásnak, miként azt a szárazon, távolságtartó objektivitással, racionálisan gondolkodó, irodalomfilozófia síkján mozgó kritikustól kikövetkeztethető volt. Csé szemléletmódja, érzelmi ráhangoltsága — alkatából következően — más, már pályája kezdetétől fogva, mint a Halászné, akiről Csé egy 1957-ben írt, 1984-ben részben átdolgozott esszéportréjában — némi meglepetéssel — olvasom, hogy "tudós szövege végül néha már úgy gyöngyözött, mint a vers, olyan árnyalatai voltak, mint egy lélek-buvár regénynek, olyan eleganciája, mint egy beszélgetésnek két okos szépasszony között." Igaz, így volt, sokszor szívárványfénnyben játszik az "értelemkereső" írása, de kritikáiban — a felfedező szomj, a kísérletező szenvedély, a kockáztató ítéletmondás mellett — nem kevés a szikrázó keménység és a gúny is. Irónia és önirónia, miközben valóban "ki akarta szabadítani gyerekcipőjéből az értekező magyar szépprózát, nagy műfajja akarta tenni, gondolati fő csatornává szélesíteni az esszét", ami — írásai ismeretében — sikerült is neki. Neki és társainak, a líraibb, lágyabb Cs. Szabónak is.

Az esszé mulékonyabb műfaj, mint a vers, dráma, regény is. Az "avulásról" Csével több levelet váltottunk, többször szól erről beszélgetéseiben is. A tétel nem általánosítható, ez mind a magyar, mind az egyetemes esszé történetéből számos példával bizonyítható. Viszont a *Doveri átkelés* nyersanyaga annyira időhöz és körülményekhez kötött volt, hogy nem sokkal megjelenése után az idők lenyomatává, történelemmé, múlttá vált. Merész általánosításai, következtetései, jóslatai jobbadán túlhaladtak, sőt elavultak. Ezt az átmenetiséget, mulékonyt — már a megírás pillanatában — maga a fogalmazó is érezte: "Beszámolóm nem tart igényt maradandóságra vagy örök időszerűsége, egy szemleutat, egy önkényes időpontot, egy kusza európai pillanatot rögzít le s az események és személyek örvénylésében sejt-

telme sincs, hogy mi pletyka s mi világtörténelem. Válogatás nélkül az idő rostájára veti őket" — olvashatjuk a könyv közepén.

Egy 1978-ból datált beszélgetésben a szerző mérlegre veti munkáját: "Helyenként olvashatatlanul elavult, legalábbis szerintem, mert nagyképű szaktudással boncolja a pillanatnyi közgazdasági helyzetet, ma már én sem tudom követni. Nem is érdemes. Helyette igazán többet írhattam volna arról, amit földalatti vasutakon, kutyaversenyeken, bolhapiacson, az akkor még tág tudóval fújtató dokkokban láttam, hallottam és másodrendű hotelek ebédlőasztala körül, közös étkezésnél, Bloomsburyban [...]. Mai szemmel kitessekelném a könyvből a közgazdasági bölcselkedést, de már akkor is tudhattam volna, hogy elpudivásodik, az Angol Bank elnöke különben sem engem olvas, hanem az új bűnügyi üstökös, Agatha Christiet. Nagyúri magánparkok mögött senki sem tudott olyan leleményesen gyilkolni revolverrel, arzénnal, kalaptűvel, rendszerint a könyvtárszobában, mint ez a zárkózott, finom hölgy."

Céltudatosan idézem az utolsó néhány sort is. Másik, ugyancsak Siklós István költővel, londoni rádiós kollégájával folytatott beszélgetést ekként fejezte be: "Mi a véleményünk arról az olvasóról, a többségről, aki folyton nyaggat: író úr, mester, tesszen mán olyat írni, ami mellett, ha fáradt vagyok, hamar elalszom az ágyban. Hát én erre alkalmatlan vagyok. Fáradtan, este, az ágyban én se Cs. Szabót olvasok, hanem detektívregényeket, Simenont." Ugyanez az írás, kötetközlésben már nem tartalmazza Simenon nevét, őt — mi okból? — a szerző kihúzta. Csakugyan olvasott-e bűnügyi regényeket, nem tudom. Ha igen, akkor ez Babits Mihály öröksége: azt tartják, hogy pihentetőként, Dante mellett, detektívtörténeteket olvasgatt. Én legalábbis a babitsi tradícióra hivatkozom, mikor "kikapcsolódásként" ilyesféle olvasmányokat kölcsönzök.

Részlet egy — *Európa keresztútjain* — Cs. Szabó László *erdélyi szemmel* címmel készülő — szellemi önéletírásból, mely a svájci Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem részére készül. Lásd: *Beköszöntő egy vállalkozáshoz*, A Hét, 27/1996.

*Ez az írás 1996 szeptember-október havában készült egy, a nyugati magyar olvasók számára tervezett kötet részeként.

1. Cs. Szabó László Veress Dánielhez írt levelei: *Erdély lelki foglya*, Forrás, 7/1994.
2. Veress Dániel: *A torlasz ellentétes oldalán*. A Hét, 52/1990, 1., 2/1991.
3. Uő. *Európa szerte Erdélyt kerestem*. Forrás, 6/1994.
4. Uő. Cs. Szabó-közelítések. Korunk, 6/1990.
5. Uő. *Adalékok egy vállalkozás történetéhez*. Korunk, 4/1993.
6. Uő. "Angliában elhajolt a pályám". Korunk, 6/1992.
7. Uő. *Nemzedék és műfaj*. Somogy, 4., 5/1998.

KIBÉDI VARGA ÁRON

363

*Nem jó érteni a halottak nyelvét,
nem jó a természetre hallgatni.*

*A virágok kikezdik nevüket
(ezerjő-szamorodni-kéknelyű) —
a flórát leváltja az állatvilág.*

*Errefelé változatos világok nyújtózkodnak
(sirály-padlizsán-tubarózsa) —
felkészületlenül ér ez a torlóadás.*

*Állatok a bárkában és bolond szüzek
a világ tetején:*

*a nevek hallgatnak, a nevek némák
(bölcső-példatár-kacsaláb).*

Nyelvünket nem értik: nem keresnek.

364

*A királyok után a bánat hordozói,
más erre nem jár. Mindent elföldeltek.
A szavak szétszóródnak, mint szürke
madarak.*

*Madarak: gyümölcsök, véletlenek.
A percek váratlan rajzai.
Variánsok oldódnak, hajnalok.*

*Fortuna forog, a kocka el van vetve.
Szürke utasok minden hullámhosszon.
Erre mást nem hallani.*

*Véletlen harangzúgás, véletlen bánatok.
Csak az ismeretlen szerelem nő,
a jövő utasa, a háló.*

365

*A hazatérő hoppon marad;
hangulatát hibáztatják,
haragosa hivalkodik.*

*Kerítést képzel, kamatot.
Kesereg, levon, károsodik.
Kifejti a kattogó ábécét.*

*Nyelvhasználat nyalánk,
takarékoskodik a szótagokkal:
hazáját most már helyhez köti.*

*Helyzethez. Határozóhoz.
Ragaszkodása szótlan, azaz helytelen.*

366

*Megtölteni az esti szeleket,
kivonni minden hangot a forgalomból:
ez a századok zenéje, ez a szerelem.*

*Az üres percekre vadászunk;
minket keres az öröm fészke,
minket a kitölthetetlen gond.*

*Tanúk nélkül is megtelünk,
az idő járása nem segít,
világgá megyünk. Derűsen.*

*Nem annyira a fény kell, mint a test.
A tapadás. A sűrűség.
Meddig leszünk telhetetlenek?*

KÓDEX —

Isten "Csendjének örök Igéje" (Augustinus Vallomás, XI, 6, 8) az emberi nyelv mögöttes tartományaként szekularizálódik. Sejtéssé, sejtelemmé, érzéssé, ami azonban teljes bizonyosság. Ennek bűvöletében arra ragadtatták magukat a Csend és a Hallgatás filozófusai, Plótinostól Heideggerig, hogy a gondolkodás, a nyelv és a beszéd eredetét a Csendben és a Hallgatásban jelöljék meg. Abban a központban, ami felé irányul minden magán túlfeszülő gondolat és közlés, de ami fölött hiába köröz, hogy megfoghatóvá és nyilvánvalóvá tegye. A Csend az ember transzcendenciára való illetékességének a titkaként, letéteményeseként Logosz még mindig, noha már nem nyelv, nem beszéd, nem közlés. Aki mondandójában ennek a Logosznak a határához érkezik, elhallgat, s ezzel jelzi az utat, amelyről már nem szólhat. Amennyiben pedig előbb-utóbb minden mondandó a Logoszra utal(ódik), mint tulajdonképpen értelmére, a viszony megfordul: a nyelv és a beszéd eredete ismerszik meg a Csendben, melyben a Logosz rejlik.

De nem elsiertett dolog vajon, ha a Csend titkának a transzcendenciát tartjuk? Nem tulajdonítunk vajon az (el)hallgatásnak tőle idegen mélységeket és magasságokat, ha a Logosz honának gondoljuk? Nincs vajon közelebbi értelme a Csendnek és az (el)hallgatásnak? Ilyen kérdések akkor halmozódnak sűrűn, amikor nem találni más nyomát a transzcendenciának, mint amit a kifulladás beszéd hagy maga után, és amikor nincs más bizonyíték a Logoszra, mint az, hogy a nyelv központja, lényege nyelvileg nem hozzáférhető. Korunk, hosszabb ideje már, egyre inkább az ilyen sűrű kérdések kora. A nyelv fontosnak, sokszor minden másnál fontosabbnak látszik, a nyelvben foglalt ígért azonban egyre üresebbnek bizonyul. Vannak nagy szavaink, ősi gyökerekből táplálkozó, magasztos fogalmaink, ezek bevalthatóságát azonban sorra megcáfolta a történelem. A nagy szavak és magasztos fogalmak fedezeteként, a velük és a róluk folyó diskurzusok elhalkulásaként esetleg összeáll ugyan még a jelentőségteljes csend, amelyből esetleg még nagyszerűbb szavak és fogalmak erednek, de az ember elárul már a csendben, nem tud mihez kezdeni vele, az emberek nem találják egymásra benne. A nyelv azonban és a benne fészkelő Csend, amely a beszédet tetézi, még mindig jótáll magáért. Beszélő lények vagyunk akkor is, amikor hallgatásba burkolózunk, nyelvünk pedig a benne felhalmozott történelemmel kecsegtet továbbra is. Az a tény, hogy nyelvben élünk, méltóságunk záloga és egyben indítéka. Amikor csendben vagyunk, még inkább, mint amikor harsogunk. Honnan van akkor az elárulás, és miért tévóva — többnyire és általában — a mai ember, ha elhallgat? Miért keveseli a nyelv jótállását önmagáért, miért nem elég neki többé a nyelv által adott méltóság?

Ezekre a kérdésekre a nyelv mint médium történelmében keressük a választ, továbbra is mellőzve a nyelv (langue) és a beszéd (parole) — egyébként fontos — különbözőségének tárgyalását. A nyelv mint médium történelme több és más, mint a nyelv történelme, amit az imént említettünk. A nyelv mint médium kölcsönhatásban van a többi médiummal; a technikai médiumokkal, a társadalmi médiumokkal, a képzelettel. Ezekkel összefüggésben, nem pedig csupán a maga jóvoltából és javára alakul.

Részletek PETHŐ BERTALAN: Felvert csend című esszéjéből (Ökotáj, 20-21. szám, 1999.)

— INDEX

CSODÁLATOS 20. SZÁZAD A ZENÉBEN 14. Az előkelő idegen: Edgar Varése

Minden nemzedékben van valaki, aki elkülönül társaitól, új utakon jár, másfelé tekint, legtöbbször előre: a jövő (zenei) lehetőségeit kutatva. A zenei azért áll zárójelben, mert bármely művészeti ágra érvényes tétel — az előkelő idegen jelenléte. Nem ellenpólus az ilyen alkotó. Inkább az a szerepe, hogy mintegy igazolja nemzedéktársai JELEN törekvéseit azzal, hogy a jövő lehetőségeinek tükreét tartja eléjük. Szinte sugallja: bármilyen modern (új!) legyen a művészi alkotás, van annál újabb, merészebb megvalósítási lehetőség is. A zenében Don Carlo Gesualdo 16. századi alakjához és életművéhez tapad a jelző. Származása révén (herceg) előkelő volt. Ezt mindentől távolságot tartó ultrakromatikus, Wagnerig előremutató zenéjével (hat kötet ötszólamú madrigál) minden rangjánál jobban kihangsúlyozta. Idegen maradt korától: még ma is különlegességnek számít zenei világa. Nevéhez, kezéhez kettős gyilkosság tapad: megölte feleségét és annak szeretőjét. Fantasztikus élete, szenvedélyes romantikussága avatja őt (talán!) minden idők legfurcsább idegenévé a zenében.

Előtte és utána sok zeneszerző tartozik ebbe a különös alkotói kategóriába. Érdemes lenne róluk külön is megemlékezni.

Gesualdo modern megfelelője — kétségkívül — az 1883-ban Párizsban született és nyolcvankét éves korában, 1965-ben New Yorkban meghalt EDGAR VARÉSE. Franciaként élete nagyrészt angol nyelvű környezetben élte le Amerikában. Mérnök lévén elsőként volt a kalkuláló, tudományos kísérletező mérnök-zeneszerző típusának a képviselője. Rendkívül kisszámú műve időtartamában is feltűnően rövidre szabott. Az 1923-ból származó, első számotartott alkotása — kilenc fuvóshangszerre és tizenhét ütőhangszeres szólamra (köztük szirénával!) — a HYPERPRISM mindössze négy percig tart. Ekora együttes ilyen rövid darab

számára? Feltűnő "ÚJÍTÁS".

De maga a címadás is, a fizikai objektumra (prizmára) való utalásával jóelőre "figyelmezteti" a hallgatót, hogy e zene hallgatásához fel kell készülnie, át kell alakítania a zenével szembeni addig kialakított elvárásait. És ez a lényege Varése művészetének: megpróbálta átalakítani zenei tudatunkat. Afféle zenei agymosást akart műveivel. Létezik másfajta zenei hangzásvilág, sugallja a rengeteg ütőhangszer és a különleges effektusokat megszólaltató hagyományos hangszerek megannyi csendülő-pendülő csudasága. Az időtartam rövidsége a mű AURÁJÁT növeli meg. Ez a "háttérrengés" megköveteli, hogy elménkkel is foglalkozzunk a művel: idézzük fel emlékeztünkben, tegyük hozzá a magunk "kiegészítéseit", szűrjük át újra meg újra magunkon a hallott zenét. Az élmény, a mű élvezete nem is annyira a zene effektív hangzásához kapcsolódik, mint az utólag magunkban formált képhez. Az ilyen műalkotás következő meghallgatásakor már felkészülten kell beülnie a hangversenyterembe a hallgatónak: magával kell vinnie a már kész zenei auráját is a műnek és ezt kell újabb élménnyel, képpel gazdagítania.

Ez a hozzáállás a zenéhez immár merőben más, mint amilyent a romantikus zene kér hallgatóságától. Ezért is oly nehéz az el(bel)fogadása.

A további címek önmagukért beszélnek, *Octandre* (bem. 1924), *Intégrales* (bem. 1925), *Amériques* (bem. 1926), *Arcana* (bem. 1927) — ez utóbbi kettő a Varése-művektől kissé elkülönül nagyzenekari apparátusával —, *Ionisation* negyvenegy ütőhangszerre és két szirénára (bem. 1933). 1954-től elsőként használ a *Deserts*, a *Poème électronique* és a *Nocturnal* című alkotásaiban elektronikus apparátussal produkált hangokat, effektusokat. A *Poème électronique* az 1957-es brüsszeli világkiállítás Philips Pavilion-ja számára készült — ha jól tudom — 125!! hangszóró sztereofon "előadásában".

És ez a szerző egy évben született Webernrel, egy évvel volt fiatalabb Stravinskynál és kettővel Bartóknál. Ha valakiről el lehet mondani, hogy teljesen elidegenedett nemzedéki kortársaitól, akkor Varéséről teljes igennel állíthatjuk ezt.

TERÉNYI EDE

HOL-

Új könyvek: Kuszálík Péter *Mörfi a köbön* (Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda); Orbán János Dénes *Hivatalnok-líra* (Erdélyi Híradó); Sántha Attila *Az ír úr* (Erdélyi Híradó); Farkas Wellmann Endre *A vágy viszályából* (Erdélyi Híradó); Dankuly Csaba *Egyfajta edzés* (Erdélyi Híradó); György Attila *Történetek a nyereg alól* (Pro-Print Könyvkiadó)

Megjelent a *Látó* májusi száma, amelyben Kányádi Sándor előszavazza és fordítja Jorge Luiz Borges verseit. Verset olvashatunk továbbá Nagy Attilától, Fazakas Attilától, Gál Attilától és Szabó Györgytől. Prózaírást közöl Kiszely Gábor (*Éltető*) és Vida Gábor (*Fakusz és Angelika*). Fórum: Balázs Imre József *Kosztolányi-recepció a Tanulók Könyvtára előszavaiban*. A *Kis Irtai antológiában* Bogdán László mutatja be Vlagyiszlav F. Hodaszevics verseit s a lap több verset ad közre a költőtől. Dokumentum: Balogh László *Kolozsvári bál, Szabédi-va!*; Gellért Sándor *Levelek Anna-Maija*

Raittilának. A Szemlében Balogh Imre és Szabó László recenziói. A *Látó* postájában Deák-Sárosi László levele kritikushoz. A számot Vincze László grafikái díszítik. *Ady-kikötő: A muszáj Herkules.*

Dozemi címen adták ki Szófiában a jelenkori magyar költészet antológiáját, melyet tucatnyi bolgár költő fordított Szondi György és Nino Nikolov szerkesztésében. A kiadvány költői: Takáts Gyula, Határ Győző, Rákos Sándor, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Csoóri Sándor, Bertók László, Orbán Ottó, Lászlóffy Aladár, Tandori Dezső, Ágh István, Tolnai Ottó, Utassy József, Kiss Benedek, Farkas Árpád, Baka István, Nagy Gáspár, Zalán Tibor, Kukorelly Endre, Vári Fábián László, Parti Nagy Lajos és Kovács András Ferenc.

Elhunyt Fogolyán Lukács atya, az erdélyi magyar örménység szülőtte, aki évtizedek folyamán a velencei mechtarista kolostorban szolgálta tudományos munkásságával a hazai kultúra ügyét, majd évekre hazajött Gyergyószentmiklósról, továbbá egyház- és kultúraépítő munkásságát kiteljesíteni.

A kolozsvári Dávid Ferenc Egylet május 16-án tartott felolvasó ülésén Szépfalusi István *Másokért* — együtt, mai magyarok Ausztriában című előadása hangzott el. Közreműködött Szépfalusiné Wanner Márta, Antal Imre és Antalné Sebestyén Ágnes.

A hamburgi Alfred Toepfer Alapítvány az idén 36. alkalommal adta át Herder-díját. A kitüntetést május 4-én vehette át a bécsi egyetemen mások mellett Fried István irodalomtörténész, egyetemi tanár, a szegedi József Attila Tudományegyetem összehasonlító irodalomtudományi tanszékének professzora, valamint Mircea Dinescu román költő.

Ady Endre halálának 80. évfordulóján Ady-émlékestet rendezett a Nagy Lajos Társaság, az Ezredvég Alapítvány és az Óbudai Társaskör április 14-én, a Kiskorona utcában. Bevezető előadást mondott Szepes Erika. Közreműködött Hegedűs D. Géza, Igó Éva, Cs. Németh Lajos és Papp János színművész.

-MI

En nem vagyok egyedül

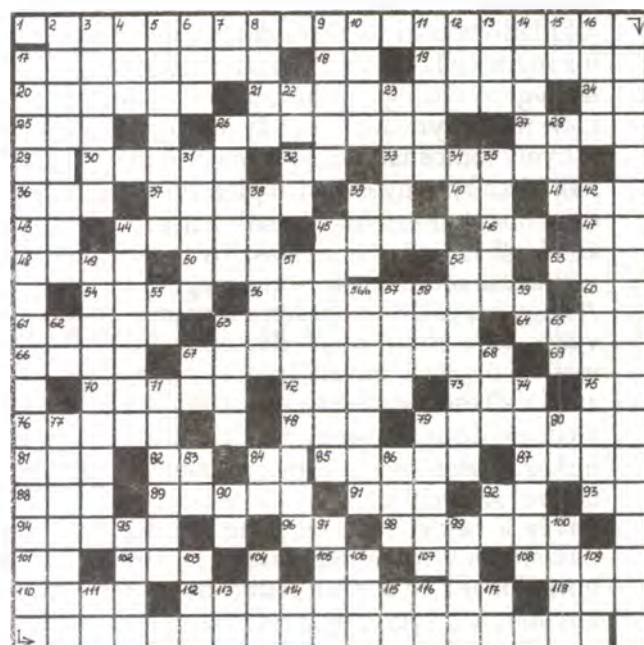
Rejtélyünkben a Nobel-díjas Gabriela Mistral versének négy sorát idézzük a vízszintes 1. és függőleges 17. sorokban Jánosházy György fordításában.

Vízszintes: 1. Az idézet első és második sora (zárt betűk: A, I, LY, A, D, A, L). 17. Mitológiai férjgyilkosok, akiknek büntetésből lyukas hordóba kellett vizet hordaniuk. 18. Dublini. 19. A volt török és perzsa uralkodók címe. 20. Híres román zeneszerző (George). 21. Közismert. 24. Vés. 25. Törött kéz! 26. Fakultás. 27. Német nagyváros. 29. Csíkszögödi híres festő névbetűi. 30. Szóösszetételek előtagjaként, az utótag tejjel kapcsolatos voltát jelöli. 32. Bank-betét! 33. Átver. 36. A tág. 37. Velek, tájszó. 39. Görög betű. 40. Téli sporteszköz. 41. Ágy, románul. 43. Kicsinyítő képző. 44. Mely időpontban? 45. A vízsz. 37 egyesszámban keverve! 46. Kaszák Lajos lapja. 47. Uruguayi és spanyol kocsik nemzetközi betűjele. 48. Finom állati bőr. 50. Haláltusa. 52. Folyó és síkság Észak-Olaszországban. 53. Katona egyenmű hangzói. 54. Argon és Erbium vegyjele. 56. Romlást hozó ajándék. 60. Erdős Gabriella. 61. Zacsó. 63. Elhagyja nyugalmi állapotát. 64. Futóhomok-halom. 66. Útjára indítja a labdát. 67. A rendetlenség, a slamposság. 69. Hangtalanul eltűnő. 70. Híres országgyűlés. 72. Ausztráliai sóstó. 73. Tár, tartó. 75. I. H. 76. Sebesült románul. 78. Részben této. 79. A mesebeli Jancsi társa. 81. Lob betűi. 82. Személyes névmás. 84. Kötőszó. 85. Egykori pénzérme. 87. A magyar főváros XXII. kerülete, ...fok, fordítva. 88. Csak részben mellékes. 89. Elfogadná a nézetet. 91. Maró hatású folyadék. 92. Juttat. 93. Nagyszabású kocsijel. 94. Zenei jelzés (szélesen). 96. Japán eredetű táblajáték. 98. Tortúra. 101. Oszt-

rak és német kocsik nemzetközi betűjele. 102. Kénsav alkotóeleme! 105. Lőrincz Kálmán. 107. Magad. 108. Forró olajban készítsd! 110. Lásd a 27. sort! 112. Gyakorlatba ültetni. 118. R. Á. Ü.

FÜGGŐLEGES: 2. Sziget az Indiai Óceánban. 3. Daloló. 4. Gallium és kén vegyjele. 5. Bringa. 6. Üreg. 7. Szolmizációs hang. 8. Tika betű. 9. Férfinév. 10. Rizs románul. 11. A rovartojás. 12. Fordított eszme! 13. Á. D. E. 14. Tehén-név. 15. V. S. 16. Svájci folyó. 17. Az idézet harmadik és negyedik sora. 22. Üres süveg! 23. Fosztogat. 26. Helyben mozog. 28. Erdélyi falu. 31. Fed. 32. Baku központjában áll! 34. Kétjegyű mássalhangzó. 35. Czirénebeli férfi, Krisztus kínoszlópának vívője. 38. Maró gúny. 39. Női becenév. 42. Hiteles. 44. Menni vagy... 45. Huncutkásan mosolyog. 49. Árenda. 51. Egy őstől származott ivadékok sora. 52. Kezeit mosó ókori törvénytevő. 55. A Görzi elégiák c. verseskötet szerzőjének névbetűi. 56/a. Magyarországi város. 57. Két szó: vizes, románul; germánium. 58. Susogni kezd! 59. Gábor Dénes. 62. Latin kettős magánhangzó. 63. Miki betű. 65. El van helyezkedve. 67. A. D. 68. Hálóban a labda. 71. Mindenütt jó, de legjobb ... 74. Költség. 77. Csodalámpájáról közismert. 79. Tataroz. 80. Simó Dénes. 83. Tojás, németül. 84. Magam. 86. Egyásra helyez. 90. Aszszony. 92. Névelő. 95. Vissza: nem kell több. 97. Szabó-szerszám. 99. Neon, nitrogén és itrium vegyjele. 100. Nem híg. 103. Lásd a vízszintes 91. sort! 104. Makogó páratlan hangzói. 106. K. M. K. 109. Téli ruhadarab. 111. Helyhatározó rag. 113. Vissza: nem fő. 114. A. Y. 115. Ambrus Edit. 116. Zúgó egyenmű hangzói. 117. Olasz és spanyol kocsik nemzetközi betűjele.

K. KOVÁCS ANDRÁS

A HELIKON 10. számában közzét, Reményik Sándor: *Atlantisz harangoz* című rejtélyünk megfejtése: *Mint Atlantisz, a rég elsüllyedt ország, / Halljátok? Erdély harangoz a mélyben. / Elmerült székelyfaluk hangja szól / Halkan, halkan a tengerfenéken.*

Főszerkesztő: SZILÁGYI ISTVÁN
Főszerkesztőhelyettes: KIRÁLY LÁSZLÓ
Felelős titkár: SIGMOND ISTVÁN

Főmunkatárs: SZABÓ GYULA
Szerkesztőség: LÁSZLÓFFY ALADÁR: világkultúra
K. JAKAB ANTAL: vers, irodalomtörténet

MÓZES ATTILA: próza, kritika
NAGY MARIA: olvasószervező
RÁKOSSY TIBOR: műszaki szerkesztő

Számlógépes törzslés: NAGY MARIA; nyomtatja a Miskolczi Kis Miklós református sajtóközpont; felelős vezető: TONK ISTVÁN
A szerkesztőség címe: 3400 Cluj-Napoca, str. Iasilor 14. Postafiók (casuta postala) 245 Telefon: 132309, 132096

A HELIKON alapítványi támogatással jelenik meg - kiadja a ROMÁNIAI ÍRÓK SZÖVETSÉGE ISSN 1220-6288